

Misóczki Lajos

**AZ ÉSZAKNYUGAT-MAGYARORSZÁGI
VENDÉGFORGALOM A KEZDETEKTŐL
1526-IG**

Földrajzi körülhatárolás

Vizsgálódásunk területe az ezeréves Magyarország északi, északnyugati része; 1920. június 4-től Csehszlovákia, 1938. október 6-tól Szlovákia (november 2-től a dél-szlovákiai rész ismét Magyarországé); 1945. április 5-től újból Csehszlovákia és 1992. július 17. óta megint Szlovákia.¹

A 20. század elejéig ismert elnevezések és írások alapján Északnyugat-(Észak-közép-) Magyarország, Északnyugati-Felföld, Északnyugati-Felvidék (1469)²; a 14. századtól része az Alsó-Magyarországi Bányavidéknek a Duna-Ipoly vonaláig, a Veporig. A 16/17. században közel megegyezik az Alsó-Magyarországi Főkapitányság területével.³ Mi az utóbbi, Alsó-Magyarország területét vesszük figyelembe az *Északnyugat-Magyarországgal* azonosítva, de keleten nem az Ondaváig. *Földrajzi körülhatárolása*: Nyugaton a Dévényi-kapu, Fehér-Kárpátok, Magyar-Morva Határhegység, Javornik; északon az Osszus, Babjagora (Nyugati-Beszkidék), Árvai-Magura, Liptói-Magura és -Havasok, Magas-Tátra; északkeleten a Gömör-Szepesi-Érchegység; délkeleten Vepor, Osztrovszki, Bükk, délen a Mátra, Cserhát, Börzsöny; délen és délnyugaton a Kis-Alföld és a hajózható Duna határolja. A terület főbb *folyói*: Morva (nyugaton határoló folyó), Árva, Turóc, Revusza, Beszterce, Vág, Nyitra, Zsitva, Garam, Korpona, Ipoly, amelyeket délről a Duna vesz fel, Zagyva és a Rima, Sajó (amely a Tiszába ömlik).⁴ Túlnyomóan hegyes, erdős terület, magas hegyei a Tátrák (2000 m-en felül) és a Fátrák.

Közigazgatási terület tekintetében a következő vármegyéket vesszük alapul: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Bars, Turóc, Hont, Zólyom, Liptó, Nógrád,

---

¹ FEJES Judit 1982. 873. STIER Miklós 1982. 959., 960. KOVÁČ, Dušan 2001. 335.

² BAK Borbála 1997/1. 35. Dévénytől az Ondava forrásvidékéig, a Duklai-hágóig

³ BAK Borbála 1997/2. 58. HIST.–MTA TTI 6. AJTAY Ágnes és Tsai (PAPP-VÁRY Árpád) 1991. 23/b.

⁴ BAK Borbála 1997/1. 24.

esetenként a szomszédos Győr, Komárom, Esztergom, (Budapest), Heves, Borsod, Gömör és Kishont, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna.⁵

Korkép

Őseink a 9–10. századi Közép-Európa Kárpát-Medencéjében nemcsak hazát szereztek, hanem az ezredfordulón I. Szt. István apostoli királyságot, tartós államot alapított. A „kalandozások” befejeztével letelepedtek, és beilleszkedtek elődeink a feudális gazdasági rendbe. Keresztényekké válva átvették az egyházi és világi szokásokat, anyagi és szellemi műveltséget. A nagyrészt hegyvidéki, erdőséggel borított és gyéren lakott Felföldön talált szláv népcsoportokkal, valamint a Nyugat-Európából betelepítettekkel közös életet kezdtek.⁶

A nyugat-európai mintájú földmagántulajdon rendszere új politikai, társadalmi és gazdasági alapokat teremtett. Mind ezeket, mind a királyi hatalmat sem a külső német támadások, sem a belső lázadások és trónviszályok, továbbá a főúri anarchiát előidéző újabb külső, ezúttal bizánci ellenségeskedések sem törtek meg.⁷ A királyi magánuradalmakból vagy várispánságokból kialakuló királyi vármegyét az 1222-ben kibocsájtott Aranybullán, az 1231-ben megújított Aranybullán (II. Aranybulla), az 1232. évi zalai ítéletlevélen, az 1233. augusztus 20-i beregi egyezményen alapuló nemesi vármegyék követték.⁸ A nemesség egységesülésének és erősödésének folyamatát az 1241/1242. évi mongol veszedelem vagy tatárjárás csupán megállította. A dúlás után a IV. Béla által kezdett újjáépítés a hatalmi villongások ellenére V. István, IV. László és III. András uralkodása alatt is folyt. Ugyanakkor a nemesi birtokosok jogi egységesülése kiteljesült az 1262. év végi, István ifjabb királlyal tartott gyűlés és az V. Istvántól kiadott 1267. évi augusztusi esztergomi dekrétum (III. Aranybulla) alapján.⁹ A nemesi vármegyékre alapozandó központosítás rendszere és a királyi hatalom erősödése helyett III. András király 1301. évi halála után a „vegyesházbeli királyok”, II. Vencel, Ottó és Károly Róbert vetélkedéséből az utóbbi hatalma állandósult, mivel az északnyugat-magyarországi Csák Máté tartományúr és a többi „kiskirály” erejét is megtörte (1308–1342). A királyi betelepítések, városok erősítése, a tevékeny külkereskedelem és a monopól nemesfém-bányászatra alap-

⁵ A Magyar Királyság 1867–1918/1920-i észak-magyarországi vármegyék megnevezései szerint. KOGUTOWICZ Manó 2004. Magyarország átnézeti térképe és BELUSZKY Pál 1999. 13.

⁶ A számos feldolgozás közül: ANONYMUS 1975. 90–91., 96., 131–133. KÉZAI Simon 2004. 103–109. KÁLTI Márk 1986. 40–42., 66–67., 75–86. HESS András 1473. 21–27. THURÓCZY János 1978. 78–113. HELTAI Gáspár 1981. 71–74. PETTHŐ Gergely 1753. 22. MARCZALI Henrik 1895. 3–311. ASZTALOS Miklós 1934. 12–31. HÓMAN Bálint 1941. 115–240. KARÁCSONYI Béla 1953. 14–27. ENGEL Pál 1990. 88–123. BERTÉNYI Iván–GYAPAY Gábor 1995. 33. GLATZ Ferenc 1996. 8–57., KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc 2001. 77–94. KRISTÓ Gyula 1999. 27–31. Továbbá MARKÓ Árpád 1943. 9–17. ZACHAR József 2003. 30–51. KOVÁČ, Dušan 2001. 32–33.

⁷ KRISTÓ Gyula 1998. 82–196. MAKK Ferenc 2000.

⁸ MÁLYUSZ Elemér 2055. 177–208. KRISTÓ Gyula 1988. 331–427. GYÖRFFY György 1966/I. 191–192., 415–416. 1987/III. 149–170. HÁZI Jenő 2000. 15–98. GLATZ Ferenc 1996. 94., 96.

⁹ GLATZ Ferenc 1996. 98., 106. ALMÁSI Tibor 2000. 85–131.

zott értékálló pénz élénk gazdasági életet teremtett.¹⁰ Az évszázadokra meghatározó társadalmi osztály, a nemesség és jobbágyság mellett a városi (bányavárosi), és mezővárosi polgárság is kifejlődött. Az utóbbi folyamatot segítették a városok gazdasági alapját erősítő céhek is. Mindezzel összefüggött a hazai és külkereskedelmi lendület, amin az úthálózat bővülése és a közbiztonság is segített. Ennek az ügye az 1335. november 11-én rendezett visegrádi kongresszuson is előkerült.¹¹ Közismerten ez volt Magyarország és Közép-Európa első nemzetközi út-, vám- és kereskedelemügyi tanácskozása.¹² Károly Róbert, I. (Nagy) Lajos (1342–1382) és Zsigmond (1387–1437) királysága nemcsak „a kor színvonalán álló országnak számított, hanem tisztos vezető helyet vívott ki magának a korszak Európájában”¹³ is.

A „hosszú” 15. század a Zsigmondot követő pártharcokkal és trónviszályokkal kezdődtek, miközben a déli részeken már a folyton támadó és terjeszkedő törökkel is számolni kellett. Hunyadi János kormányzósága (1446–1452) és I. Mátyás (1458–1490) királysága idején Magyarország bel- és külpolitikai téren kedvező gazdasági, társadalmi, katonai és művelődési eredményekhez jutott. I. Mátyás központosító hatalmi törekvése nemcsak hazai és európai tekintélyét emelte, hanem az ország érdekét is szolgálta. A növekvő adóterhek bevételeit az állam fenntartására és az ország védelmére fordította.¹⁴ A Jagelló-uralkodók idején a nagyúri birtok- és hatalomszerzés, a központosított királyi hatalom hanyatlása, a paraszti terhek emelkedése, az 1514. évi Dózsa György vezette parasztháború meggyengítették az ország erejét. Az I. (Nagy) Szulejmán vezette török sereg 1526. augusztus 29-én a mohácsi csatában legyőzte II. Lajos magyar király seregét. Jól látták történészeink, hogy az ország függetlenségének és önállóságának sírásói között ott voltak saját fiai is.¹⁵ Megtört a Magyar Királyság közép-európai hatalma.¹⁶

Utazási alapok

Úthálózat, vízi utak, átkelők

Út szavunk a legrégebbi írott emléke nyelvünknek, amely a fontosságára is utal, 1055-ből maradt ránk.¹⁷ A középkori utakat nemcsak a minőség, a járható-

¹⁰ BERTÉNYI Iván 2000. 45–66., 126–134. FÜGEDI Erik 1986. 182–387. BÁCSKAI Vera 2002. 22–57. GRANASZTÓI György 1980. 39–153.

¹¹ BERTÉNYI Iván 2000. 120–121. GLATZ Ferenc 1996. 123–125.

¹² A nemzetközi útügyi kongresszus megállapítását elsőként íj. Gonda Béla közölte – GONDA Béla 1939. 1013. Ugyanígy ANTALFFY Gyula 1943. 27. (Lásd még egy későbbi fejezetben is.)

¹³ BERTÉNYI Iván 2000. 185. ENGEL Pál 1990. 262–345.

¹⁴ DRASKÓCZY István 2000. 219–220. ENGEL Pál–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András 1998. 225–275.

¹⁵ A történészek közül Asztalos Miklóstra hivatkozunk. ASZTALOS Miklós 1934. 167.

¹⁶ DRASKÓCZY István 2000. 210–217. FÜGEDI Erik 1974. 137–215.

¹⁷ SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 1034. KUBINYI László–PAPP László 1976. 1038.

ság oldaláról fogjuk látni, hanem jogi szempontból is. Az *egyszerű út* a földesúr joghatósága alá tartozott, aki korlátozhatta is az áthaladást rajta. A *közút* jogán több földesúr osztozott. A nagyobb, mindenki számára *szabad közút*, a király joghatósága alatt állt, és azáltal az azon utazók az uralkodó és a törvények fokozott védelmét élvezték.¹⁸

A kezdeti, szárazföldi *hadiutak* a 12–13–14. századi Felföldön is, *kereskedelmi utak* is voltak.¹⁹ Négy főbb út vonala ismert. Ezek a királyi székhelyekről indultak ki, és a szomszédos országokba is átvezettek: 1.) Buda–Visegrád–Esztergom–Pozsony–(Bécs, Ausztria); 2.) Buda–Visegrád–Esztergom–Nyitra–Sempte–Nagyszombat–Újvár–(Brünn, Morvaország); 3.) Buda–Visegrád–Esztergom–Nyitra–Trencsén–Zsolna–(Breslau, Szilézia); 4.) Buda–Visegrád–Esztergom–Korpona–Zólyom–Besztercebánya–Lipcse–Brezsnóbánya–Dobsina–Rozsnyó–Torna–Kassa–Eperjes–Bártfa–(Krakkó, Lengyelország), vagy Buda–Visegrád–Esztergom–Korpona–Zólyom–Besztercebánya–Szentmárton–Rózahegy–Késmárk–Lubló–(Krakkó, Lengyelország).²⁰ Ezeket az utakat egymással további utak kötötték össze; vagy a Pozsonyból kiinduló utak metszették, vagy onnan azokkal azonosan vezettek.²¹ A legforgalmasabb a királyi székvárosokból Bécsen át nyugatra tartó út volt, amely a kereskedelem nagyobbik részét bonyolította le. A Magyarországon átvonuló szentföldi zarándokok (1054) útja és a 3. keresztes hadjárat (1189), valamint a *levantei* kereskedelmi út (1453-ig) a Duna mentén vezetett Nyugat-Európából a Balkánon keresztül Kis-Ázsiába, illetve onnan ezen keresztül Nyugat- és Észak-Európába.²² Az utak *minősége* ezen az országrészen jobb, járhatóbb volt, mint az Alföldön (mert csak a folyóvölgyekben vagy a Duna mentén vált időnként mocsarassá az útszakasz), hiszen az utak általában hegyvidéki, köves talajon vezettek. Az egyszerű utak (összekötő utak) kövezetlenek, a nyílt vagy szabad utak (királyi utak) gondozott utak voltak. A középkorban Liptószentmiklóson kövezett utak, sőt kövezett járdák is találhatók.²³

A *víziutak* legjelentősebbje, egyben az országnak is fő folyója a Duna volt. Bár a Felföldnek bőséges a vízhálózata, de csak a Dunán és a Vágon lehetett hajózni, a Garamon olykor tutajozni. A Vágot, Garamot, Zsitvát és az Ipolyt már Anonymus említette.²⁴ A Duna a kezdetektől a hadi és kereskedelmi hajózást egyaránt segítette. 1052 júliusában III. Henrik német-római császár Pozsony várát hajóival is támadta. E hajókat azonban Zotmund (Búvár Kund) megfúrta,

¹⁸ ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 702.

¹⁹ GYÖRFFY György 1966. Árva vármegyére 191., Új vármegyére 43., Bars vármegyére 417., Borsod vármegyére 739., GYÖRFFY György 1987. Gömör vármegyére 465., Esztergom vármegyére 210., Győr vármegyére 569., GYÖRFFY György 1987/III. Heves vármegyére 45., Hont vármegyére 157., GYÖRFFY György 1998. Liptó vármegyére 45., Nógrád vármegyére 214., Nyitra vármegyére 330., Visegrád, Pest és Pilis vármegyére 498.

²⁰ ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 95.

²¹ Uo.

²² ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 345., 388. PAPP-VÁRY Árpád 1991. 32/1.

²³ ZOLNAY László 1978. 363., 365.

²⁴ ANONYMUS 1975. 108–110.

azaz elsüllyesztette.²⁵ A kereskedelmi hajózás a Dunán a 11. századtól megvolt.²⁶

Az átkelést hidak, a réveknél kompok segítették. Korai névhasználatuk: a hídé 1138/1329-től és 1183-ból, a révé 1192/1374/1425-ből és 1211-ből.²⁷ A honfoglalás óta megvolt Pesttől északra a Dunán a Megyeri/Magyar-rév,²⁸ a 13. századtól az esztergomi és pozsonyi-rév.²⁹ A révjog jövedelmező pénzforrást jelentett, Pozsonynak még I. Szent István adott révjogot. A zobori apát a Vág híd- és rév-vám szedésének jogát kapta tőle.³⁰ Építettek *hajó-* és *cölöphidakat*. A folyókon cölöp-, a Dunán Győrnél hajóhíd és *rév* is volt I. István óta.³¹ A 14. században egyik legforgalmasabb rév Visegrád–(Nagy)maros között működött.³² A pozsonyi hajó- és cölöphíd építését Zsigmond királyunk 1430-ban engedélyezte.³³ Az ’illetéktelen’ dunai hajózás megakadályozására Buda és Pest között esetenként kifeszíthető vasláncot helyeztetett el.³⁴

Közlekedés. Eszközök – lehetőségek és körülmények

Szárazföldi alkalmatosságok

Az utakon többnyire *gyalog* jártak még nagyobb távolságon is. Így a vándor kézművesek, zarándokok, diákok, ’közrendűek’. A rendszeresen közlekedő futárok, küldöncök és kereskedők *lőháton* vagy *kocsin*, a rangos személyek *utazó-szekéren* vágta neki az útnak. A lovas közlekedés elterjedt még a főrangúak körében is. I. (Nagy) Lajos király lánya, Hedvig a Buda–Krakkó közötti felvidéki utat lőháton tette meg. Úgyszintén I. Mátyás király első felesége, Podjebrád Katalin Prágából a Brünn–Szokolca–Esztergom úton lőháton érkezett Budára.³⁵ A tehetősebbek *szekéren* utaztak. Alkalmazása ugyancsak korai; Két- és négykereket használtak. „Gellért csanádi püspököt... a magyarok letaszították a hegyről egy kétkerekű kocsin” – jegyezte le Kézai Simon.³⁶ Ezt a kocsit az 1575. évi Krónika ’taligának’ írta.³⁷ A szekér szavunk írott alakja 1067/1372-től³⁸, 1322-től³⁹ és 1451-től ismert.⁴⁰

²⁵ KÁLTI Márk 1986. 116.

²⁶ Egyik hajóállomása Komárom. ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 251.

²⁷ SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 376., 810. KISS Lajos–PAPP László 1970. 108. KUBINYI László–PAPP László 1976. 401.

²⁸ ANONYMUS 1975. 120. A pesti révről a *Chronica Hungarorum* emlékezett meg = HESS András 1973. 47.

²⁹ PAPP-VÁRY Árpád 1991. 110.

³⁰ GYÖRFFY György 1977. 333.

³¹ FISCHER Elemér, Hegyeshalmi 1909. 134.

³² GYÖRFFY György 1998. 709.

³³ ZOLNAY László 1978. 386. Telenként a cölöpöket fel kellett szedni, nehogy a jég letarolja azokat, vagy nehogy feltorlasszák a jeget, és árvizet okozzanak.

³⁴ ZOLNAY László 1983. 52.

³⁵ ZOLNAY László 1978. 361.

³⁶ KÉZAI Simon 2004. 113. A püspök mártírhalála 1046. szeptember 24-én, Budán történt.

³⁷ HELTAI Gáspár 1981. 100.

Ha a szekeret egyetlen ló húzta, *ajanca szekér* volt a neve. A 13. századtól a Felvidéken elterjedt az áruk szállítására a nagy méretű és befogadó képességű mázsaszekér.⁴¹ Aztán 1433-ban a hazánkon átutazó francia, Jó Fülöp burgundi herceg megbízottja, Bertrandon de la Brocquière gyakran látott olyan szekereket is, „amelyeken hat, hét, vagy nyolc egyén ült, és mindezt egyetlen ló húzta... A hátsó kerekek magasabbak az elsőnél. Fedelük igen szép. Az ilyen fedeles kocsik oly könnyűek, hogy pihenni s aludni is lehet bennük.”⁴² A királyi vagy főúri szekeret négy vagy annál több ló vontatta. Az 1385 decemberében Magyarországra érkező II. (Kis) Károlyt Erzsébet és Mária királyné *aranyos szekéren* fogadta Buda határában. Az 1450-es években készítették a „gyöngyösi mintájú úri hintókat és kocsikat.”⁴³ Candalei Annának, II. Ulászló feleségének 1502-ben nyolclovas aranyozott *hintószekere* volt.⁴⁴ A ’könnyebb’ szekereken személyek utaztak, a ’nehezebbeken’ árut szállítottak.

A *kocsi* magyar találmány, amely a Komárom vármegyei Kocs községből indult világhódító útjára. A neve már 1494-től ismert.⁴⁵ Bár az alkalmazása a *kocsiposta* használatával, I. Mátyás király intézkedésével legalább egy évtizeddel korábbi. Ugyanis 1485-ben a Bécs és Buda közötti kocsiposta járatot ő teremtette meg.⁴⁶ Mátyás is szívesen utazott kocsin. „Mátyás király hihetetlen gyorsasággal utazott... naponként százezer lépésnyi utat is megtett” – jegyezte fel Antonio Bonfini, Mátyás humanista történetírója.⁴⁷ Br. Sigismund Herberstein osztrák követ a Bécs-Buda közötti, 1518. évi áprilisi útján ezt tapasztalta: „A kocsi neve... Kocs falutól ered... A kocsik nagyon kényelmesek, mivel élelmiszereket, ruhát, ágyat, italt, szóval mindennemű szükségletet magunkkal vihetünk...”⁴⁸ Összegezve: A szekér a személy és áru szállítását szolgálta, a hintó a pompát bizonyította, a kocsi a gyors haladást segítette. Az utazósebességre vonatkozóan: Lovas személy napi 100 kilométert is megtehetett. Gyalogos vagy szekéren közlekedő 20-30 kilométert érhetett el. Hintóval napi 15–20 kilométerre lehetett jutni.⁴⁹

³⁸ KUBINYI László–PAPP László 1976. 702.

³⁹ BERRÁR Jolán–KÁROLY Sándor 1984. 638.

⁴⁰ SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 901.

⁴¹ Uo. 18.

⁴² SZAMOTA István 1891. 95. BIRKÁS Géza 1948. 14.

⁴³ RÁZUS József 1928. 32. Megjegyezzük, ennek állítása kétséges.

⁴⁴ ANTALFFY Gyula 1943. 19. A hintó szavunk 1500 óta ismert. SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 379.

⁴⁵ SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 59. KISS Lajos–PAPP László 1970. 514. szerint 1493-ból való.

⁴⁶ ZOLNAY László 1978. 170.

⁴⁷ ANTALFFY Gyula 1943. 30.

⁴⁸ SZAMOTA István 1891. 187–188.

⁴⁹ ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 377.

Akadtak *kényszer szállítóeszközök* is. A mocsaras, ingoványos, ártéri utakon használt sajátos jármű volt a *fanyereg* és a néhány utast továbbító *sárhajó*. Ezeket egy-két ló vontatta.⁵⁰

Természeti akadályok

Az árvizek, jelöletlen utak, révek, hidak hiánya vagy a rossz hidak gyakran zavarhatták a szekérrel közlekedést. A *rossz utak* is nehezítették az utazást. Esei Hippolit, Beatrix királyné unokaöccse 1520-ban hintón három és félnapig utazott Esztergomból Győrbe.⁵¹ A kedvezőtlen időjárás szintén akadályozhatta az utazást.⁵² Huzamos esőzésekor a Vág, Zsitva, Garam, Ipoly, Zagyva és a Tarna mentét a víz sokszor elárasztotta.

Vízijárművek

Ezeknek is számos változatával találkozhatunk vizsgálódásunk idejében. A *hajó* szó első írott alakja 1181-ben jelent meg.⁵³ Ha a víz folyásának irányában közlekedtek, 'lefelé' volt a hajózás. Ha 'felfelé' haladtak, evezősök hajtották, vagy a folyópart mentén lovakkal vontatták a hajót. A kerep vagy *kerepes* nevű hajó, amely 1148-ban pesti kikötőben állomásozott, árut és személyt is szállított. 1189-ben Barbarossa Frigyes német-római császár III. Béla királynak dunai hajókat ajándékozott.⁵⁴ A *bárka* és *csónak* a 13. század óta elterjedt eszköz volt. Parttól partig csónakon közlekedtek (1308. november 27-én Pestről Budára Fra Gentile bíboros, pápai követ csónakon kelt át), vagy hajón (a 13. században a margitszigeti apácák hajókon). 1396-ban Zsigmond király hat nagyobb *komphajó* működtetését parancsolta meg Pozsonynak. A Vág, Nyitra és a Garam egyes részein kis, távolsági hajók szolgáltak. A hajózás sebességére: Bécsből Komáromba öt napig tartott az utazás a Dunán, vissza három hétig is eltartott a hajó felvontatása.⁵⁵ Nagy *hadihajó* vagy kis *sajka* (12 pár evezőssel), gyűjtő néven a *naszád* 1522-től ismert.⁵⁶ A 15. század végén hajóépítő hely volt Pozsonyban, Győrött, Komáromban, Esztergomban, Budán. Valamelyikükben készülhetett I. Mátyás király hajója, a Buda és Bécs között közlekedő *Bucentaurus*. Szép „bútorok, ezüsből való székek, gazdagon aranyozott termek, keleti szőnyegekkel burkolt padlók tették világ csodájává... Olasz lant, magyar koboz muzsikája is hallatszott fedélzetéről.”⁵⁷ 1490 áprilisában a Bécsben elhunyt Hunyadi Mátyást naszádoktól kísérve, a gyászposztóval bevont Bucentauruson hozták Budára.⁵⁸

⁵⁰ ZOLNAY László 1975. 182.

⁵¹ ZOLNAY László 1978. 166.

⁵² ANTALFFY Gyula 1943. 14–15.

⁵³ SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 334. KISS Lajos–PAPP László 1970. 20.

⁵⁴ ZOLNAY László 1978. 380.

⁵⁵ ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 251.

⁵⁶ Uo. 380–381.

⁵⁷ Uo. 382.

⁵⁸ ZOLNAY László 1983. 271–272.

Természeti akadályok vízen

A természeti akadályok a vízi közlekedést is akadályozták. Vihar, áradás vagy az ellenkezője, a csekély vízhozam szárazság idején, télen meg valamennyi folyó befagyott. A folyómeder zátonyai és a láthatatlan homokpadok vagy esetenként a nagyon is látható uszadékfák is zavarták a vízi utazást.⁵⁹

Személyi akadályok vízen

Ilyen akadályok is voltak a vízi utakon. Rabló szándékkal csónakon közelítve az áru- vagy terményszállító hajót, megcsáklyázták, és a partra vontatták. Ha a megtámadott hajósok ellenálltak, életükkel lakoltak, vagy a támadók a rakományt felborították. Aránylag kevés hasonló esetről tudunk.⁶⁰ Kettőről éppen egy kortárs tudósít a Memoria rerum quae in Hungaria alapján. Az 1504. május 8-án, Rákos-mezőn véget ért országgyűlés néhány résztvevője a Dunán Pestnél akart Budára átjutni, de a révészekkel vitába keveredve összeverekedett. A hajó zátonyra került, „és mindjárt elburúla, és az hajóban való nép... az Dunában veszínek”.⁶¹ 1526. augusztus 31-én a Budáról Pozsonyba hajón menekülő Habsburg Mária, II. Lajos király özvegye hajóit Esztergomnál Orbáncz Endre (Brodarics István Orbonász Andrászt ír) várnagy emberei „mind felverik, kik az királné asszon morháját viszik vala”⁶² – azaz elrabolták a rakományok egy részét.

Személyi akadályok utakon

Annál több esetről, egyéni és csoportos rablásról tudunk, amit a szárazföldi utakon elkövettek. Annak ellenére, hogy Könyves Kálmán király 1100 körül a Zemplén vármegyei tarcali gyűlésen megfogalmazott és kiadott ún. I. törvénykönyvének 44. cikkelye az utazók védelmét már rögzítette.⁶³ Útonálló fosztogatók vagy rablók egyszerű és főúri emberek is lehettek. A ’nyílt’ vagy ’közúton’ vagy ’szabad úton’ elkövetőket (mivel a ’király útja’ volt, ezért a király védelme alatt állt), nagyon büntették – egyéb utak vétkesein a várurak vagy a vármegye ítélkezett. A csoportos útonállás külső betolakodókkal, a huszitákkal kezdődött Pápai, „Erdély Erasmusa” szerint 1424-ben: Jan Žižka Északnyugat-Magyarországra hadaival kihata, pusztítván mindeneket, klastromokat, templomokat, fennálló képeket elronta...⁶⁴ Aztán 1428 februárjában a cseh husziták elfoglalták a Nyitra vármegyei Szokolcát, és Pozsonyig nyomultak.⁶⁵ Zavarták a közlekedést, fosztogattak, sőt „számos falvat és várost égettek porrá”.⁶⁶ 1431 szeptem-

⁵⁹ SUGÁR István 1986. 4.

⁶⁰ Uo. 9.

⁶¹ VERANCSICS Antal 1981. 18.

⁶² Uo. 31. Felverik = rajtukütnek, megtámadják, morháját ~marháját = rakományát, ’kincseit’, ’vagyonát’.

⁶³ BENDA Kálmán 1981. 99. Már I. István király „felakasztatta az úton-útfélen garázdálkodó útonállókat. Mégpedig párosával”. ZOLNAY László 1978. 363.

⁶⁴ PÁPAI PÁRIZ Ferenc 1977. 288. „Fennálló képeket elronta” = A környezetet pusztította, dúlta.

⁶⁵ BENDA Kálmán 1981. 252.

⁶⁶ KOVÁČ, Dušan 2001. 41.

berében újabb huszita betöréssel Holý Prokop és Jan Czapek vezetésével a Vág-folyó völgyét szállták meg, és pusztították,⁶⁷ és 27-én még a Liptó vármegyei Likava várát is bevették. A Zsigmond király utáni oligarchák hatalmi helyzetére és a királyi tekintély gyengülésére mutat a következő eset: 1441. március 8-án V. László király és I. Ulászló király 'útbiztonsági magán egyezséget' kötött: A párthívek, Szécsényi László Nógrád vármegye főispánja, Visontai Kompolti Pál Heves vármegye főispánja I. Ulászló hívei megegyeztek az utak akadálytalan használata érdekében az V. László pártján álló bányavárosokkal, közöttük Besztercebányával, továbbá a zólyomi, véglesi, saskői, zólyomlipcsei és a dobronyivai váruradalmakkal (várnagyokkal), valamint a körmöcbányai királyi kamarával (kamaraispánnal).⁶⁸ Miután Erzsébet királyné fia, V. (Utószülött) László érdekeinek védelmére behívta Magyarországra Brandýsi Jan Giskra cseh zsoldoskapitányt, Giskra volt huszitákkal megszállta a Felvidék nagy részét.⁶⁹ A „cseh testvérek” ahogyan magukat nevezték, dúlták a vidéket, akadályozták a közlekedést. Giskra a többek között „Zólyomra méne, melly minden latroknak és kóborlóknak barlangja vala. És mindjárt felgyújtatá az várast.”⁷⁰ Mivel V. László 1457. évi halála után sem távoztak Giskra (szláv) alvezérei, Zagyvafői Andrisko és Urik a Heves vármegyei Pata favarába fészkelte be csapatát, és zsákmányolta a környéket. Ennek Hunyadi Mátyás király vetett véget, aki 1460. május 1-jén megostromolta a (gyöngyös)patai várat, és a cseheket megadásra, távozásra kényszerítette a május 8-i győzelmével.⁷¹ Giskra még abban az évben behódolt Mátyásnak. 1465. március 16-án I. Mátyás már a királyi hatalma tekintélyével parancsol rá a zólyomi várnagyokra, hogy ne akadályozzák a besztercebányaiak utazását a Körmöcbányára, Zólyomra vagy a Véglesre vezető úton.⁷² Az útonállókat keményen büntették. I. Mátyás király Lőrincz nevű várnagya az 1471. június 7-én kelt pápai-szentszéki irat szerint, egyik alkalommal egy útonálló banda vezérét karóba húzatta, kilenc társa közül kettőt lefejeztetett.⁷³ Végül is Mátyás a „cseh testvérek” hatalmaskodását 1467. január végén a Sáros vármegyei Kosztolány (Hernádszentistván) várának elfoglalásával, kapitányuk, Jan Svehla elfogatásával és kivégeztetésével törte meg végleg.⁷⁴ Mátyás uralkodása idején a Vág, Árva, Garam, Nyitra, Zsitva és az Ipoly völgyében a közúti közlekedés ismét biztonságossá vált.

A központi hatalom újbóli gyengülését mutatták a főúri kegyetlenkedések: 1514 januárjában Nagylucsei Gergely, a Bars vármegyei saskő várura nyílt úton megtámadta, és megölte Holecz Bálint ocsovai jobbágyot. 1518. július 22-én

⁶⁷ GLATZ Ferenc 1988. 60.

⁶⁸ ZOLNAY László 1978. 363.

⁶⁹ KOVÁČ, Dušan 2001. 42.

⁷⁰ HELTAI Gáspár 1575. 236.

⁷¹ SUGÁR István 1966. 13–14. Ethei Szabó László ekképp méltatta a gyöngyöspatai várostromot: „Ez volt az ifjú Mátyás... legelső haditette s győzelme... [Utána még] a Sajó völgyén további hat várat foglalt el a csehektől.” SZABÓ László, Ethei 1880. 104.

⁷² SUGÁR István 1966. 14.

⁷³ Uo. 15–16.

⁷⁴ GLATZ Ferenc 64.

szintén az úton főrangúak támadtak ez alkalommal főrangúakra. Három Thúrzó testvér és Hányi Porkoláb Mátyás zólyomi várnagy, Farkasfalvi Horváth György véglesi várnagy és Illésfalvi Illés István Zólyom vármegyei alispán (huszadmagával) támadta meg az úton Nagylucsei Lipcsei Péter zólyomlipcsei várurat és kíséretét. Ha a rablólovag a társaival „meg nem ugrik, fel is koncolják”.⁷⁵ A felvidéki városok előljáróságai az útonállók meglepetéseit elkerülendő, az utazáshoz állandó kocsikat, utazóbatárokat tartottak készenlétben (kocsisokkal és lovas kísérekkel), és közeli vagy távoli helyekre azokon közlekedtek. Besztercebánya 14. század végi megbecsült városi kocsisa Paul volt.⁷⁶

Összességében kitűnik, hogy az utazás még a középkor végén sem volt szórakozás, éppenséggel nem élvezet vagy pihenés. Azok utaztak, akiket olyan érdek, cél vagy hivatás indított útra, amiért érdemes volt elszenvedni az utazások kellemetlenségeit, fáradságait és veszélyeit.⁷⁷

Felkészülés az utazásra. Tájékozódás

Az utas szavunk 1138-ból és 1229-ből ismert,⁷⁸ az utazás 1456-ból és 1597-ből.⁷⁹

Még a közelebbi hazai úti célok elérése is számos bizonytalanságot tartogatott. Voltak *úti kísérők*, akik felkészítették, tájékoztatták, segítették az utast. Ők kitűnően vezettek-ismertettek, hiszen előzőleg már többször is végigjárták a választott útvonalat.

Az útra *élelmet és italt* is vittek, mert a vizsgált időben alig voltak még útmenti fogadók és kocsmák. 'Hivatalos' utazókat az útba ejtett városokban a helybeli magisztrátus, a mestereket, kereskedőket a céhes tagok látták el további, különféle *útravalóval*. Útrakelt tehetős polgárok, méginkább a főurak vagy a várnagyok bőségében voltak az *'úti pénznek'*, költőpénznek. A városok hivatalos úton járó küldötteit a magisztrátus pénzelte. Johann Talkner, Nagyszombat bírójára a budai útjának költségeit 1395. január 6-án számolta el a városházán.⁸⁰ Voltak, akik előre megkapták a várható úti kiadások összegét. Így járt 1433 augusztusában két bártfai előljáró, akiket a város Rómába küldött. Négyszázhuszonöt aranyat kaptak az útra. „Temérdek pénz ez! Hiszen egy akkora városnak, mint a Bártfánál jóval nagyobb s gazdagabb Besztercebányának, évi adója akkoriban „csak” kétszázötven arany”⁸¹ volt.

Bár a középkorban már akadtak *térképek*, amelyek alapján az útvonalakról tájékozódhattak (nagyon kevesen, még főúri helyeken is), leginkább az uralkodók környezetében juthattak hozzájuk. Ezek kéziratos, a 15. századtól fanyomatos

⁷⁵ Uo. 363.

⁷⁶ ZOLNAY László 1978. 373.

⁷⁷ Vö.: MARKOS Béla–KOLACSEK András 1961. 18.

⁷⁸ KUBINYI László 1976. 1038. SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 1037.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ ZOLNAI László 1978. 375.

⁸¹ Uo.

térképek voltak. A térképek útvonalat alig, inkább településeket, vázlatos domborzatot, folyókat, tavakat jelöltek – jócskán pontatlanul. Annak ellenére, hogy elsősorban nem az utasforgalmat szolgálták, aki tehette, azok alapján tájékozódott. Az al-Járiszi-féle arab világtérképen (1154) Pozsony, Nyitra, Esztergom, Vác, Buda és a Duna látható.⁸² Az eberstorfi világtérkép Ungaria felirattal jelezte hazánkat 1211-ben.⁸³ Abraham Cresques Der Katalanische Weltatlas (Katalán Világatlasz) 1330/1339/1375-ből maradt térképe I. Károly Róbert idején Arusvar/Oroszvárt, Huyuer/Németújvárt, Mosenon/Mosont, Jaurum/Győrt, Strigonium/Esztergomot, Budát, valamint Tirna/ Nagyszombatot, Bach/Barsot, Agria/Egert és Liptóvárt, továbbá a Dunát jelölte.⁸⁴ Nicolaus Cusa(nus) (Nicolaus Criftus) 1491. évi, Közép-Európát is bemutató Germania tota tabella térképén Buda, Agria/Eger és Cassovia/Kassa látható.⁸⁵ Erhard Etzlaub 1500/1501-ben közölt, Közép-Európát (Mittel Europa) ábrázoló *első „modern” útitérképe* Európa 820 jelölt települése között feltüntette Ofen/Budát, Gran/Esztergomot, Raeb/Győrt, Prespur/Pozsonyt és a Dunát, Rábát. Ellenben az Itália–Bécs–Olmücz útvonalhoz nem kötötte a Magyarországra vezető utat, csak az 1501. évi javított és bővített térképszelvényen, amelyen már Budától Győrön át, Pozsonyon keresztül Bécsig vitt ez az út, immár összekapcsolva Budát és a Felvidéket Európával.⁸⁶ Buda jelentőségét minden ezutáni térkép érzékeltette. Marco Beneventano 1507/1508-as – Ptolemaios: Geographia Tabula Moderna című feldolgozása Egert és Kassát jelölte.⁸⁷ Martin Waldseemüller (Hylacomylus) 1511/1520/1527-ben készített Carta itineraria Europae (Európa utazási térképe) Buda–Győr–Bécs és Buda–Krakkó utat jelölte, és feltüntette Egert.⁸⁸ A térképet díszítő három címer között a vatikáni pápai mellett ott látható a magyar címer is, mutatva Magyarország még mindig nagy nemzetközi tekintélyét a mohácsi vész előestéjén. Kiemelten szólunk Lázár deák 1528-ban megjelent fametszetnyomat (1514/1528) számunkra nagyon becses (Egész Magyarország helyszínrajza) latin és német szövegű térképéről. Ugyanis ez magyar szerző szerkesztette, Magyarország első teljes térképe. Hazánk 1270 települését névvel tüntette fel. Annak ellenére, hogy nincsenek rajta útvonalak, a települések sokasága a Mohács előtti ország viruló képét mutatta. (Az 1526-ban végbement törökdúlás területét a térkép közepén pontsorról határolta.) A felső-magyarországi részen Dévénytől Bártfáig, Trencséntől Kassáig, Tarpáig, (Máramaros) szigetig megközelítően 220 helyiséget azonosítva.⁸⁹

⁸² PAPP-VÁRY Árpád–HRENKÓ Pál 1989. 46–47.

⁸³ Uo. 45.

⁸⁴ Uo. 48.

⁸⁵ SZATHMÁRY Tibor 1987. 5. Konrad Peutinger nyomtatta ki Eichstädtben. Hartmann Schedel is közölte 1493-ban a Liber Chronicarum (Világkrónika) című munkájában.

⁸⁶ Uo. 12. Kiadási helye Nürnberg. A térképen az É-D irányt megcsérélte, Európát 'fejjel lefelé' mutatja.

⁸⁷ Uo. 13. Kiadási helye Róma

⁸⁸ Uo. 14. Kiadási helye Strasbourg

⁸⁹ PAPP-VÁRY Árpád–HRENKÓ Pál 1989. 54–55. Hiv.: OSZK Apponyi-gyűjtemény, M. 136. Kiadási helye Ingolstadt.

Földgömbre is rákerült Magyarország néhány városa. Nicolao Perrenoto 1500-ban közzétett földgömbjén Nitra/Nyitra, Strigonium/Esztergom, Buda és Agria/Eger is látható.⁹⁰

Tudnunk kell, a korabeli európai vagy 'világtérképek' magyarországi (felvidéki), viszonylag ritka város-, folyó- és útjelzései nem valóságűek. Ugyanis azok inkább az általános tájékozódást nyújtották, mintsem a részletes útbaigazítást. (Különb is az akkori földmérési-térképészeti és a nyomdai lehetőségek nagyon kezdetlegesek voltak.)

Ismertetőket, útleírásokat, útinaplókat is kézbe vehettek a hazánkba látogató külföldiek, vagy a külföldre utazók. Bár – hasonlóan a térképek tanulmányozásának lehetőségéhez – az uralkodók vagy családtagjaik és a főurak is csak ritkán juthattak ezek bármelyikéhez. Mégis szólunk róluk, mert magyarországi úti élményeket, tapasztalatokat rögzítettek. Egyre többen jöttek, vagy utaztak át Magyarországon, vagy vendégeskedtek hosszabb időn át. Uralkodók, főurak, főpapok kísérői, pápák és uralkodók követei rövidebb-hosszabb beszámolókat készítettek. Ezekből nemcsak az utazási élmények tárnak elő, hanem a föld-, nép- és természetrajzi, gazdasági, társadalmi, egyházi, művelődési és politikai tapasztalatok is. Ezek némelyikét kódex vagy levél rejtette el, őrizte meg valamely zárt iratgyűjteményben, vagy könyvtárban; lehet, olvashatták kortárs útrakelők is. Ha Felső-Magyarországra nem is mindegyik utalt, de Budáról és Pozsonyról, Győrről, Komáromról, Esztergomról általában megemlékeztek:

1054-ben Szent Lietbert cambrai püspök járt erre francia zarándokokkal, aki elsőként írt úti beszámolót hazánkról.⁹¹ Ottó freisingeni püspök 1147-ben, Abu Hamid al-Garnáti arató kereskedő 1131–1153-ban volt itt.⁹² Ansbert osztrák lelkész 1189-ben, Pozsonyban és Esztergomban járt I. (Barbarossa) Frigyes kíséretében.⁹³ 1198-ban Imre király udvarában vendégeskedett Peire Vidal, a „trubadúrok fejedelme”, aki a magyar király feleségét, aragóniai Katalint kísérte el Esztergomba.⁹⁴ 1308-ban egy ismeretlen francia dominikánus szerzetes, aki a földrajzi nevek összesítőjében a Dunát, Vágot, Hernádot, továbbá Nagyszombatot, Győrt és Pozsonyt is ismertette a számos egyéb folyó és település között.⁹⁵ Laurentius de Monacis 1387–1390., Eberhard Windecke 1419., Don Pedro spanyol infáns 1426–1428. ~ Pedro Tafur 1438–1439. évi munkája, Galeotto Marzio (1485): Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyve méltó említésre.⁹⁶ Bertandon de la Brocquière burgundi hercegi tanácsos 1433-ban Budán és Győrben, Eschenloer Péter Mátyás király 1476. évi

⁹⁰ Globenmuseum 1. Sala. (Földgömb- és térképgyűjtemény) Wien/Bécs

⁹¹ BIRKÁS Géza 1948. 8–9.

⁹² ABU-HÁMID al-Garnáti 1985. 55–65. SZAMOTA István 1891. 16–18. HARASZTI Sándor–PETHŐ Tibor 1963. 37–40., 43–48.

⁹³ SZAMOTA István 1891. 19–22.

⁹⁴ BIRKÁS Géza 1948. 17. Magyar Nemzet, 2003. máj. 10., 36. A trubadúrok fejedelme Imre király udvarában

⁹⁵ HARASZTI Sándor–PETHŐ Tibor 1963. 51–54.

⁹⁶ BALOGH Jolán 1985. 92., Internet

koronázásán és budai udvarában látottakat írta le.⁹⁷ Candalei Anna (II. Ulászló király felesége) hírnöke 1502. és br. Herberstein Zsigmond 1518–1538 közötti jegyzetei tanulságosak.⁹⁸ Szólunk még Hans Seybold 1476., Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades* 1490–1496., Pierre Choque és Ludovicus Tubero 1490–1522. évi írásáról.⁹⁹

A német Hartmann Schedel az 1493. évi Világkrónikájában Buda korabeli *látképmetszetét* örökítette meg. I. Mátyás király halála után három évvel, uralkodói tekintélyének köszönhetően, szokatlanul bőven, 24 sorban ismertette a nagy királyt.¹⁰⁰

Úti célok

Királyi törvényt napok, országgyűlések

A király 'legfontosabb kötelezettsége' az igazságszolgáltatás, amelyet általában Székesfehérvárott, az augusztus 20-i napon nyújtott. A 13. századtól a törvényt nap esetenként nagybőjt idején Óbudán is történhetett. A 15. századtól átalakultak a törvényt napok a nemesek és a király országos tanácskozásává, azaz országgyűléssé. Albert király által az 1439 májusára összehívott országgyűlésen a nemes rendi erők már megnyirbálhatták a király hatalmát. Aztán a rendi állam kiteljesedése az 1447. március 12–25. közötti országgyűléstől el is kezdődött. Utána ritka kivétellel évenként volt országgyűlés, amelyen a jelen lévők is dönthettek az országos ügyekben.¹⁰¹ Az országgyűlésen a *felvidéki* helyekről is, ugyanúgy mint az ország többi területéről, megjelentek a nemesek, egyházi testületek és a királyi városok képviselői.¹⁰² A Mohács előtti országgyűlésen, 1505 októberében Rákos mezején a nemesség utoljára volt jelen nagy tömegben.¹⁰³

Uralkodóink országjárásai

Ezek általában államigazgatási utak voltak.

Királyaink gyakran járták az országot vagy családtagjaik vagy az országnagyok kíséretével. Volt, hogy egy-egy felvidéki helységbe többször is visszatértek. Látogatásuk céljai között országos tanácskozás, birtokadományozás, városi kiváltság átadása és számos egyéb lehetett. Ha ismerték a király útját vagy állomáshelyét, akkor az adott településen fogadás-meghallgatás céljával sokan keresték fel. I. István 1009. augusztus 23-án Győrött, II. (Vak) Béla meg 1136-ban az 'esztergomi szigeten' tartott 'országgyűlést', III. Béla Esztergomban, 1189. június 4-én a királyné és ezer lovag kíséretében I. Frigyes német-római császárt hivatalosan fogadta; aztán a környék erdőiben négy napig vadásztak.

⁹⁷ HARASZTI Sándor–PETHŐ Tibor 1963. 56–60. SZAMOTA István 1891. 48–99., 100–108.

⁹⁸ SZAMOTA István 131–146., 147–150.

⁹⁹ BALOGH Jolán 1985. 92.

¹⁰⁰ SCHEDEL, Hartmann 1493. CCLII.

¹⁰¹ GLATZ Ferenc 1996. 169.

¹⁰² Uo. 175.

¹⁰³ Uo. 198.

1240. március 13-án Pozsonyban, július 9-én Zólyomban, 1241 márciusában a Turóc vármegyei Znió várában, utána Pozsonyban, 1242. november 21-én Verőcén, december 3-án Zólyomban, 1243. január 24-én Nyitrán, 29-én Turóc váránál, február 1-jén Nyitrán, 1244. április 5-én (Balassa)gyarmaton, december 11-én Zólyomban, 15-én Korponán, 28-án, továbbá 1245. szeptember 27-én, 1247. július 15-én, szeptember 11-én, 1257. augusztus 6-án, 1261. július 1-jén, 1266. szeptember 4-én, 1267. július 1-jén Zólyomban járt IV. Béla.¹⁰⁴ Gyakori zólyomi tartózkodásának célja nemcsak helyi, hanem államszervezési vonatkozású is volt (a korábbi zólyomi erdőispánságnak, vagy királyi magánuradalomnak átszervezése Zólyom, Liptó, Turóc és Árva vármegyévé), hanem utána a környék vadászterületeinek látogatása is.¹⁰⁵ IV. (Kun) László 1274 augusztusában (valószínű kun főurak társaságában) Zólyomban vadászott. I. (Nagy) Lajos 1353. november 26-án Zólyomban medvére vadászott, miközben egy medve megsebesítette. Kíséretének egyik tagja, Bessenyő János, élete kockáztatásával megmentette a királyt. Zólyom gyakran volt királyaink magán úti célja. 1378-ban I. Lajos ott adta feleségül Hedvig leányát Jagelló lengyel királynak. Ott I. Mátyás is szívesen tartózkodott. Halála után feleségének, Beatrixnak tulajdona lett a várkastély, aki többször is töltötte abban az idejét. Besztercebánya hasonlóan gyakori célja volt királyaink utazásainak. 1478-ban I. Mátyás Beatrixsal oda is ellátogatott.¹⁰⁶ Mátyás 'alkalmi' városlátogatásai között volt olyan is, amikor csak néhány napig állt meg egy-egy helyen. Így 1478-ban, amikor Kassára, Körmöcbányára és Besztercebányára utazott.¹⁰⁷

Utazás a királyi udvarba vagy a király kíséretében

Külföldi követek, küldöttségek államügyek intézése céljával érkeztek. *Szövetség, béke, háború* kérdése szerepelt az elintézendő célok között. A *koronázás, házasságkötés, temetés* külföldi és hazai érdekelteket és érdeklődőket is nagy számmal vonzott. A hazai urakat a magas hivatali *kinevezés, megbízás, birtokadományozás, különféle kitiüntetés, lovaggáütés, címeres levél* átvétele és még számos egyéb készítette az udvarba vagy az uralkodóval az utazásra. Valamennyi következő eseményen a Felvidékről is sok főúr vett részt, és töltötte napjait vagy a királyi udvarban, vagy az adott esemény helyszínén:

1192. június 27-től Gergely bíboros, pápai követ és kísérete fogadása után III. Béla király és főúri követői jelenlétében lezajlik I. László király szentté avatása. Szintén III. Béla még 1189. május 31-én (pünkösdjén) Pozsonynál fogadta I. (Barbarossa) Frigyes német-római császárt, aki keresztes seregével Magyarországon keresztül vonult a Szentföldre. 1254-ben és 1271-ben IV. Béla, majd V. István király Pozsonyban *kötött békét* II. Ottokár (Otakar) cseh királlyal. 1369-

¹⁰⁴ RÁTH Károly 1866. 3., 9., 17–21.

¹⁰⁵ ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 747. A várpalota királyi mellékrezidencia lett, I. Lajos rendszeresen odalátogatott. Ezt a „királyi házat” Zsigmond király 1424-ben második feleségének, Cillei Borbálának ajándékozta. Uo.

¹⁰⁶ SZABÓ Károly 1988. 189. NÉVTELEN Minorita 1960. 108. Révai Nagy Lexikona 1911. 221–222.

¹⁰⁷ BALOGH Jolán 1985. 68.

ben I. (Nagy) Lajos itt szövetkezett III. (Nagy) Kázmér lengyel királlyal és a bajor hercegekkel Csehország és Ausztria ellen.¹⁰⁸ Az uralkodók *házasságkötése* és *koronázása* közül a legpompásabb Korvin Mátyás és Estei Beatrixé volt 1476 decemberében. A *koronázásuk* Fehérváron, az *esküvőjük* Budán zajlott le a magyar főurakon kívül még a szász, bajor, sziléziai, osztrák, cseh, horvát, bosnyák és olasz követ jelenlétében.¹⁰⁹ Ugyancsak nagy megtiszteltetés volt a királyi székhelyen rendezett *országgyűlésen* jelen lenni. Szintén egyetlen kiragadott eset: I. Mátyás Budán, 1470 novemberében *országgyűlést* tartott. Az elfogadott végzések vagy törvények közé bekerült a 3. tc., Az egytelkes nemesek és a nemesek kúriáiban és allódiuumain szolgáló jobbágyok adómentesek, és a 15. tc., A király zsoldosai, a nemesek kúriáiba és az egyházi személyek házaiba ne szálljanak, és jobbágyaiknak ne okozzanak kárt...¹¹⁰ A városalapítások közül I. Károly királyunk 1328. november 27-i, Bars vármegyei *Körmöcbánya alapítását* említjük.¹¹¹ Ő volt, aki Esztergomban, 1326. április 24-én jóváhagyta a felvonult lovagok közreműködésével „a lovagi erények védelmére” alapított *Szent György lovagrendet*.¹¹² A Sárkány-rendet Budát 1408. december 12-én Zsigmond király (és második felesége, Cillei Borbála) alapította meg.

Uralkodóink útjainak további követése helyett a nádori bíraskodás céljával végzett országos, közelebbről a Felvidéken és kiragadva egyetlen vármegyét, Hevesben több évben lezajlott 14–15. századi látogatásokat mutatjuk be:

Nádori gyűlések

1222 óta a nádor időnként az országot járva nemesi ügyekben bíraskodott.

1358. május 14-én indult Kont Miklós nádor Fejér vármegyéből. Június 25-én Komárom, július 2-án Veszprém, 9-én Somogy, 23-án Zala, augusztus 27-én Vas, szeptember 10-én Sopron, 17-én Moson, október 1-jén *Nyitra*, 11-én *Bars*, 22-én *Nógrád*, november 5-én *Heves* vármegyében bíraskodott, befejezve az évi útját.¹¹³

Heves vármegyében is a nádori meghallgatás céljával alkalmanként szintén jelentős számú *beidézett* vagy *érdeklődő* nemes jelent meg, esetleg több vármegyéből is, hiszen ritkán került ezekre a sor; Birtokügyek esetében ezeken eleve valamennyi érintett félnek érdeke volt jelen lennie. 1335 október végén Szihalmon tartott nádori közgyűlést Druget Vilmos Heves, Torna és Borsod vármegye ’közönségével’. 1343. szeptember végén Heves vármegye akkori székhelyén, Kompolton nemesi gyűlésen vizsgálta Gilétfi Miklós nádor a Cseröközi család birtokfoglalási ügyét. Szintén Gilátfi Szihalmon, 1347 június elején a borsodi és hevesújvári nemesek jelenlétében a borsod vármegyei vadászai és a bessenyő-(telek)i nemesek birtokpanaszát mérlegelte. Verpeléten, 1358. november 2-án

¹⁰⁸ KRISTÓ Gyula 1998. 179. BENDA Kálmán 1981. 121. ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 553.

¹⁰⁹ ESCHENLOER, Peter 1891. 102–107.

¹¹⁰ BENDA Kálmán 1981. 291.

¹¹¹ Uo. 201.

¹¹² Uo. 199.

¹¹³ Uo. 488–489. A megyék térképei a 14. sz. második felére utalnak; a kiemelés M. L. által.

Kont Miklós a mezőtárkányiakat (egyházias és kápolnás tárkányiak) ért birtokháborítási panaszt hallgatta meg. 1331–1360 között szintén Kont Heves és Nógrád nemeseinek bevonásával tanácskozott. 1370 pünkösd ünnepén László, opuliai (oppelni) herceg Verpeléten a kompolti vámról szóló adománylevelet a kompolti apát részére átírta, azaz megújítva megerősítette. 1372-ben Verpeléten Lackfi Imre tartott vármegyei nádori gyűlést. 1381. június közepén Gara Miklós, a „legfáradhatatlanabb nádorispánok egyike” gyűlésezett Verpeléten, amelyre Heves nemesei azzal a céllal utaztak, hogy meghallgassák az egeri káptalan képviselőjét, Miklós kántor-kanonokot: Ökör István, eger-völgyi ispán három évvel ezelőtt fegyveresen az Eger szomszédságában levő almagyari piacra tört (annak ellenére, hogy ez a település pénteki napi vásárjogú), „a vásárosokat, vevőket és eladókat egyaránt kikergette azon vásártérről, és a piacot Eger városába általvetvén (átküldte – M. L.), az eladókat ennek piacára kényszerítette menni a káptalan nem kevés sérelmével és kárával”.¹¹⁴ A vármegyei szolgabírók és táblabírók tanúságtevő esküje utáni eljárásakor [a jelentős számú kíséret jelenlétében – M. L.] a nádor a káptalan mellé állt [neki osztott, vagy ítélt igazságot]. Utána a nádor 1381. július 15-én már a Borsod vármegyei Sajókazán ítélkezett. 1399. június közepén Bubek (Bebek) Detre nádor országbíró gyűlésezett Verpeléten, Heves vármegye székhelyén a káptalan, a kompolti vám, Gálfölde, Kéregyház (Kenderes) birtokjogi ügyeiben. 1480-ban Hunyadi Mátyás király parancsára (nádori felhatalmazottként) Bükk János alispán járt el a szenterzsébeti, mikófalvi és a szucsai birtokrészek nemeseinek panaszos dolgában.¹¹⁵

A főrendűek vagy a nemesek ünnepélyes alkalmakra tömegével utaztak az északnyugat-magyarországi vármegyékből is királyválasztásra vagy koronázásra, királytemetésre, országgyűlésre. Nemesek, sőt polgárok is eljárak családi, rokon nagy összejövetelekre (születés, keresztelés, eljegyzés, házasság, temetés).

Hiteleshelyek felkeresése

Gazdasági és egyéb jogi viták, szerződések, végzések, birtokmegosztás és más ügyek intézésében a hiteleshelyeken intézkedtek. E kiváltságolt helyeken az egyház erkölcsi tekintélye és az egyházi személyek író és oklevélszerkesztő ismerete szavatolta az oklevelek vagy iratok valóságú tartalmát. A 12–13. század fordulójától Győr (1210-től) és Nagyszombat városának plébánosai szintén kiállíthattak hiteles okleveleket, de ha tehették, a felek az ügyes-bajos ügyeikkel a Felvidék következő hiteleshelyeinek felkeresését tüzték utazási célul: Pozsony, *társkáptalan* 1263-tól; Szepes, *társkáptalan*; Nyitra, püspökség és *székeskáptalan* 1248-tól; Eger, püspökség és *székeskáptalan* 1227-től; Vác, püspökség és *székeskáptalan* 1183-tól; Esztergom érsekség és *székeskáptalan* 1255-től; Óbuda, *országos hatáskörű* káptalan 1308-tól; szerzetesrendi konventek: *bencés* Zobor, Garamszentbenedek 1222-től; *premontrei* Turóc 1279-től, Jászó 1255-

¹¹⁴ KANDRA Kabos 1887. 230–233.

¹¹⁵ Uo. 232–233.

től, Ság 1255-től, Hatvan 1264-ig, Ipolyság 1288; *ciszterci* Pásztó 1264–1274-ig.¹¹⁶

Követjárás

Sor kerülhetett a királyi udvarból külföldi uralkodókhoz, tőlük a magyar királyhoz, ugyanúgy a pápai udvarba és onnan küldött követek utazására. Első követségünk 973. március 23-án, Quedlinburgban kereste fel I. Ottó német-római császárt, hogy diplomáciai kapcsolatot létesítsen Géza fejedelem képviselőjében.¹¹⁷ 1278. szeptember 22-én III. Miklós pápa Fülöp fermoii püspököt, 1290. május 20-án IV. Miklós pápa Benvenuto püspököt küldte követként IV. (Kun) László királyhoz, hogy rávegye, szakítson 'tévelygő' életvitelével.¹¹⁸ A későbbi évszázadok pápai követeinek magyarországi útjai helyett uralkodók vagy azok diplomatáinak, követeinek magyarországi tartózkodásáról szólunk. Ezek a találkozások arra is alkalmasak voltak, hogy egy-egy királyunk fényűző vendéglátását, gazdagságát, kisugárzó hatalmát, szövetségépítési törekvését a valóságban tapasztalják, és mindazt hazatérve elmondják, jó hírünket vigyék. Királyaink meg jó alkalmat nyújtottak külkapcsolataik erősítéséhez (a magyar uraknak is az udvarba látogatáshoz). Minden király- vagy követtalálkozó politikai célzatú volt. A fentebb említett 1335. november 1-ji, visegrádi királytanácskozásra I. Károly azért hívta meg a cseh és a lengyel királyt (2500 és 1500 kísérrőjével), „hogy ott örök békeegyezséget kössenek. Ez meg is történt” – amint arról a két és fél évszázaddal későbbi *A magyarok krónikájából* olvashatunk.¹¹⁹ *Krónikaírónk a visegrádi királyi székhelyre érkezőkről* így ezeket jegyezte meg: „Az uralkodó udvarát az odalátogató nagy hírű nemesek fényessé, az odaözönlő idegenek sokasága hírnevessé tette. Németország és Itália sok főnemese kereste fel. És nem kevésbé vált a király udvarának díszére. Portugália királyának a fia,¹²⁰ aki országa számos nemesének kíséretében eljött a szárazföld nyugati határáról, hogy tisztelegjen e nagy uralkodó (Károly Róbert – M. L.) előtt.”¹²¹ Évszázadok távlatából: aligha lehetett nagyobb elismerés a Károly udvarához fűződő *vendégforgalmunkról*. Utóda, I. (Nagy) Lajos nagyszerű királyi várkastélyt építtetett a bükkü erdőségekben, Diósgyőrben, amely éveken keresztül nagy vadászatainak központja és az országnagyok összejövetele helye, egyik alkalommal diplomáciai tanácskozás színhelye is volt. Az 1381. augusztus 20-án, Velencével megkötött torinói békét 24-én itt írta alá.¹²² 1412 májusában Zsigmond királyunk Budán 'világra szóló' ünnepélyt rendezett. Mind a hazai, mind a külföldi vendégek azzal a céllal utaztak a székvárosba, hogy szemtanúi legyenek

¹¹⁶ GLATZ Ferenc 1996. 87. MAKKAI László–MEZEY László 1960. 84. lev., 181. A szerzetesi hiteleshelyek általában 1352-ig, más hiteleshelyek a 19. századig fennmaradtak.

¹¹⁷ BENDA Kálmán 1981. 77. „E követséggel kezdődik a kereszténység térhódítása Magyarországon, azaz a magyarok beilleszkedése a nyugati társadalmi rendszerbe.” Uo.

¹¹⁸ SZABÓ Károly 1988. 190. KRISTÓ Gyula 1981. 167. KRISTÓ Gyula 1998. 266–267.

¹¹⁹ THURÓCZY János 1978. 240.

¹²⁰ Péter, aki I. János (1385–1433) portugál király fia volt.

¹²¹ THURÓCZY János 1978. 357.

¹²² ENGEL Pál–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András 1998. 84. BENDA Kálmán 1981. 225.

a káprázatos rendezvényeknek és a vendéglésnek. Zsigmond névsorba foglaltatta a megjelent uralkodókat, diplomatákat és előkelőket.¹²³ Tizenhét országból erre az alkalomra 4500 küldött és közel ezer egyéb személy érkezett; 15 nyelven beszéltek, 26 magyarországi nagyúr természetesen magyar nyelven.¹²⁴ 1424 június–július hónapban a következők találkoztak Budán Zsigmonddal: VIII. (Palaiologosz) János bizánci társascsászár, VII. Erik dán király, aki XIII. Erikként svéd és norvég király, valamint 24 német fejedelem követei. 1429-ben a német birodalmi gyűlés Pozsonyban volt.¹²⁵

Vásárlás, kereskedés

A legáltalánosabb úti cél a *vásárolás-eladás* volt, amely a *bel- és külkereskedelemmel* már a korai Árpád-kortól szinte a mindennapi élet tartozéka, annak lendítője lett. A kezdeti cserekereskedelmet a pénzforgalmú kereskedelem váltotta; I. István király ezüst obulusa (földénára) és dénára értékálló volt, ezért Európa más országaiba is elkerült. I. (Nagy) Lajos király 1325-ben bevezetett arany forintja és annak váltópénze, az ezüst garas pedig jelentősen élénkítette gazdasági-kereskedelmi életünket.¹²⁶ A *helyi, távolsági, közvetítő* vagy *tranzitkereskedelem* célállomásai a városok voltak, ahol a kis-, sőt a nagykereskedők is helyet kaptak, és bennük a helyi, 'állandó' kereskedők mellett a 'vándor' kereskedők is előfordultak.

Még I. Szent László III. dekrétuma (1077 előtt) olyan kereskedőkről intézkedett, „akik városról városra járnak”.¹²⁷

Városfejlődésünkben az árumegállító jog és a várossá emelés, azaz a városi jog királyi adása, aztán a királyi kiváltság megerősítése uralkodói jog volt. (Ugyanígy az uralkodó kiváltsága közé tartozott az idegen kereskedők *beutazásának* elősegítése is. Királyaink több, külföldi kereskedőket oltalmazó levele közül: Károly Róbert Temesvárott, 1316. szeptember 16-án oltalomlevelet ad azoknak az *idegen* kereskedőknek, akik megfizetve a köteles vámot, utána már „egész országunkban szabadon és biztonságosan” jöhetnek-mehetnek.¹²⁸ Károly Róbertnek a *hazai* kereskedők részére adott kiváltságát is ismerjük. Visegrádon, 1331. október 6-án kelt az a privilégiuma, amelyet a komáromi polgároknak adott. „Minden portékájukkal és bármiféle árukkal országunkban mindenütt, szárazon és vízen egyaránt, tekintélyünk oltalma alatt, szabadon és *akadálytalanul közlekedhessenek*.”¹²⁹ A város lehetett *mezőváros* (oppidum) és *szabad jogú* (civitas). A városok élénk piaci kereskedőket, vásárlókat és egyéb érdeklődőket,

¹²³ MOL DL 39271. Buda, 1412

¹²⁴ ZOLNAY László 1983. 28–29. 89. BENDA Kálmán 1981. 250.

¹²⁵ DRASKÓCZY István 2000. 150. HALMOS Ferenc 1993. 135. GLATZ Ferenc 1996. 160.

¹²⁶ GEDAI István 1991. 20–22. GYÖRFFY György 1977. 335–336. KRISTÓ Gyula 1998. 94–97. ASZTALOS Miklós 1934. 96.

¹²⁷ BEÉR János–CSIZMADIA Andor 1966. 63/11.

¹²⁸ MAKKAI László–MEZEY László 1960. 124. lev., 227–228. I. Károly király nyílt levele a kereskedőkhöz

¹²⁹ KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc 1988. 168. Hiv.: Lederer Emma: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. köt. 1000-tól 1526-ig. Budapest, 1964. 306–307.

azaz utasforgalmat vonzottak. Pest 1231/1244., Selmec 1235/1239/1243., Zólyom 1243., Korpona 1244., Nyitra 1248., Besztercebánya 1255., Pozsony 1291. és Győr 1271. évi szabadalom- vagy *szabadságlevelét* IV. Béla és utódai többségében a tatárjárás után, a gazdasági-kereskedelmi megerősítésük, átmenő kereskedelmi forgalmuk lendítése érdekében adták ki.¹³⁰ A korai bányavárosok tekintélyét az arany és ezüst bányászata alapozta meg a Garam vidékén: a Zólyom vármegyei Breznóbánya (városi joga 1360-tól), Libetbánya (1382-től szabad királyi város), a Hont vármegyei Selmec- és Bélabánya (Fejérbánya), Bakabánya (1321-től szabad királyi város), és a Bars vármegyei Újbánya (1345-től szabad bánya város) ezüstöt adott,¹³¹ Besztercebánya rezet. A kereskedőket terhelő *árumegállító jog* az adott városnak és a kincstárnak is hasznára volt; 1402. január 22-én Pozsony és Nagyszombat jutott ehhez a joghoz.¹³² Voltak még a kiváltságoltak között a szabad vagy *tárnoki városok*, amelyek 1441–1514 között szerveződtek (a számuk hét), közöttük Buda, Pest, Pozsony és Nagyszombat. Közéjük még bekerült Óbuda, Esztergom és Szokolca. Továbbá Körmöcbánya, Selmecbánya, Besztercebánya, Bakabánya, Bélabánya, Libetbánya és Újbánya.¹³³ A Duna menti városok a vízi úti kereskedelmet is sikerrel folytatták. A 15. században a vizsgáldási területünkön és a közvetlen szomszédos területeken *nyolc* civitas, oppidum országos vásárral *tizenkettő* és egyéb oppidum *ötven* volt.¹³⁴ A vásártartási joghoz jutott városok *heti*, *havi* vagy *évenkénti* vásárt tarthattak. *Országos* vásártartási jogot az 1350-es évekig Buda, Pozsony és Sopron kapott. Egyedi helyzettel, *útkényszerrel* Buda állt; külföldre (Nyugatra) utazáskor minden kereskedőnek át kellett Budán mennie.¹³⁵

A kereskedelem a kézművesség és a mezőgazdaság minden készítményét érintette. A nyersanyagok vagy késztermékek kelendőségét a mennyiség-minőség piaci kereslete-kínálata határozta meg. A tömeges áruelőállítás a 14. század végétől a céhek biztosították.¹³⁶

A kereskedőknek számolniuk kellett a *vámokkal*. A vám és vámos szavunk 1109 óta ismert.¹³⁷ A vámok bevétele az 1200-as évek közepéig a király jövedelemforrása volt, amelyen később a kiváltságolt települések is osztoztak. Általános volt az *úthasználati*, *híd-* és *révvám*, adott településen a *helyi*, *határon túli*, azaz a *kiviteli* és *behozatali* kereskedelemmel a távolsági vagy *harmincadvám* lefizetése. A távolsági kereskedelemben előnyös földrajzi helyzete volt a Német-Római Birodalom (Habsburg-tartományok, Morvaország) és Lengyelország határához közeli Sopronnak, Pozsonynak, Szokolcának, Zsolnának és különösen

¹³⁰ FÜGEDI Erik 1974. 12–13.

¹³¹ Uo. 13–14. GRANASZTÓI György 1980. 82–85.

¹³² GRANASZTÓI György 1980. 136., 164.

¹³³ EPERJESSY Kálmán 1971. 23.

¹³⁴ BÁCSKAI Vera 1965. Térkép a magyarországi városokról

¹³⁵ GRANASZTÓI György 1980. 160–161.

¹³⁶ ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 350.

¹³⁷ SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 1055. KUBINYI László–PAPP László 1976. 1084.

az árumegállító *harmincadhelynek*, Kassának.¹³⁸ A 15. században már Trencsén, Késmárk és Bártfa is harmincadhely a Pozsonyból vezető kereskedelmi úton.¹³⁹ Nagyon kevés városnak különös kiváltsága volt az *árumegállító* jog. Az áthaladó kereskedőnek a helyi piacon minden árut ki kellett raknia. Az árumegállító jog jelentősen befolyásolta a kereskedők útirányát; A 14. század közepére a nyugati, északnyugati, északi irányú kereskedelmünket előnytelenül érintette Bécs árumegállító joga. Ennek felülvizsgálata I. Károly magyar király uralkodása idején, Visegrádon, az 1335. november 11-én kezdődő többnapos találkozáson zajlott le, amelyen királyunk elsődleges céllal *békét teremtett* két szövetségese, III. (Nagy) Kázmér lengyel és Luxemburgi János cseh király között, majd a *bécsi árumegállítást* vitatták meg. Ez külön emlékezetessé tette a királytalálkozót. „Bécs árumegállító jogát semlegesítve, egy Cseh-, és Morvaországon át német földre vezető új utat jelöltek ki.”¹⁴⁰ Azaz Bécs árumegállító jogát kikerülendő Brünn(–Prága) irányába terelték a Németország és Magyarország közötti kereskedelmet.¹⁴¹ Ez a királytalálkozó első, nemzetközi, *útügyi kongresszus* is volt, amelyen az uralkodók a jó és biztonságos utak kérdését is megvitatták. A kereskedelem megjelenése ilyen méretű tanácskozáson egyben az ügy nemzetközi fontosságát mutatta. Ez lévén az első *közlekedésügyi ankét* is Magyarországon. A szomszédos országok uralkodóinak megjelenésével nemcsak Visegrád szerepét hangsúlyozta, hanem azt is, hogy az élénkülő *„idegenforgalom* akadályainak elhárítását milyen elsőrendű feladatnak” tekintették a királyok.¹⁴² Ugyanakkor kölcsönösen kiváltságokkal ruházták fel egymás utazó kereskedőit.

A Dunán is volt vámfizetés, amit 1366-ban I. Lajos király szabályozott. Vámot kellett fizetni Rajka, Győr, Komárom, Zsitvató (Zsitvatorok), Esztergom, Szob, Visegrád és Buda kikötőiben. Délebbre irányuló forgalom alig volt a Dunán. A Bécsből érkező, például posztót szállító hajók aztán a felsorolt helyeken annyiszor egy forintot fizettek, ahány láb a hajó közepén mért szélesség volt. (Ez szerepelt egységként – M. L.) A feldolgozott vasáru után kettő, a körte- és almaszállítmányok után három forint vámot számoltak. A Magyarországról (Budáról) kifelé tartó hajók a jelzett összegek felét fizették. „A vámszedőknek tilos volt a kereskedőktől borsot vagy egyéb »apróságokat« kérniük fizetési kedvezmények fejében.”¹⁴³ A vámszedő helyek számának gyarapodása idővel jóval megdrágította az árukat. Például 1455-ben Buda és Bécs között a határig már 37 vízi és száraz vámhely működött.¹⁴⁴

¹³⁸ GLATZ Ferenc 1996. 123., 134. A kereskedő áruja harmincadát köteles volt vámtételként megfizetni. BEÉR János–CSIZMADIA Andor 1966. 124.

¹³⁹ FÜGEDI Erik 1974. 15.

¹⁴⁰ GLATZ Ferenc 1996. 124.

¹⁴¹ ENGEL Pál–MAKK Ferenc 1994. 732.

¹⁴² ANTALFFY Gyula 1943. 27. Lehet, hogy korai még 14. századi hazai idegenforgalomról beszélni, de Antalffy az összefüggéseket látva a hazai utazás, szállás, vendéglátás jegyeit tárja elének.

¹⁴³ GLATZ Ferenc 1996. 135.

¹⁴⁴ GRANASZTÓI György 1980. 161.

Vámmentességet szintén királyaink adhattak. Vagy valamely kiváltságolt település kereskedőire vagy valamely, a kereskedelemben érdekelt nagyúrra, vagy esetenként az egész nemességre vonatkozó kedvezéssel járhatott a mentesség. Egyedi esettel I. Mátyás 1480. szeptember 23-án Pest polgárait mindenféle vám fizetése alól felmentette az Adriai-tenger parti Zengg és Zágráb közötti útvonalon a Frangepánok modrusi vámja kivételével.¹⁴⁵

Tanulmányi utazás

Az ismeretszerzés vágya készítette utazásra a tudást és tapasztalást szerzőkgyarapítók elhatározását. Az első századoktól a művelődés letéteményese a pap-ság volt, az iskolákban a tudásnak és életismeretnek az alapját ők nyújtották. Az alap- és középfokú iskolák létesítését és fenntartását már I. István és I. László is szorgalmazta. Miután 1181-ben III. Béla elrendelte a hivatalos ügyek írásos intézését, az *iskolázás* iránt felette megnőtt az érdeklődés. Az I. István alapította bencés kolostorok nyitottak elsőként iskolákat. A *kolostori* iskolákon kívül voltak *püspöki* és *káptalani* (Pozsony, Esztergom, Győr, Eger) iskolák. Ezekben *alap- és középfokú* intézményként oktattak. *Városi* plébániai iskolákat is létesítettek.¹⁴⁶ 1500–1505 között a Magyarországon, így a Felvidéken is megforduló Jagelló Zsigmond lengyel herceg, II. Ulászló magyar király öccse a budai, esztergomi mellett a nyitrai, a Nyitra vármegyei holicsi és a Trencsén vármegyei szolcsai 'alsóbb fokú iskola' diákjaival is találkozott.¹⁴⁷ Bizonyára ezen helyek iskoláiba a szomszédos, sőt távoli településekről is jártak-utaztak diákok. Aztán a külföldi példák és hazai igények alapján a veszprémi és pécsi főiskola, illetve egyetem után a 'hét szabad művészetet', hit-, jog- és orvostudományt oktató *főiskola* (studium generale) nyílt Esztergomban (1380 körül Ágostonrendi és 1400 körül Ferenc-rendi Studium Generale), Óbudán (1395–1403, 1410–1418 *egyetem*), Pozsonyban (1487–1490 Academia Istropolitana, *egyetem*), Budán (1475–1480 Domonkos-rendi főiskola). A budavári Szt. Miklós domonkos kolostorban 1305-től volt 1530-ig studium generale, amely 1475-ben *egyetem* lett.¹⁴⁸ A hazai főiskolák és egyetemek nyitásával bővült a tanulni szándékozók választási lehetősége. Már itthon is hozzájuthattak azokhoz az ismeretekhez (végzettséghez), amelyek megszerzéséhez *külföldi* egyetemekre (Párizs, Bologna, Vicenza, Padova, Ferrara, Prága, Krakkó, Bécs) ezrével jártak Magyarországról. Nemcsak a külföldi, hanem a hazai egyetemekre is szép számmal utaztak a felvidéki helységekből. Közelsége folytán a bécsi egyetemen tanultak, azaz utaztak oda legtöbben. 1450-ig Budáról 75-en, Pozsonyból 51-en, Esztergomból 38-an, Körmöcbányáról 36-an.¹⁴⁹

Tudunk világi természetű ismeretszerzésről, tanulásról, a különféle iparos mesterség éveken át folyó elsajátításáról. A kézműves tanuló (legény, inas, se-

¹⁴⁵ BENDA Kálmán 1981. 305.

¹⁴⁶ HALMOS Ferenc 1993. 213. A főiskolák, egyetemek nyitását királyaink kérték és a pápák engedélyezték.

¹⁴⁷ ZOLNAY László 1978. 417–420. Hiv.: Jagelló Zsigmond számadáskönyve

¹⁴⁸ HALMOS Ferenc 1993. 213.

¹⁴⁹ Uo. 211.

géd) legfőbb célja a választott szakma céhébe kerülni. Ennek érdekében a településükhöz legközelebbi városba utaztak, és ott maradtak mesterséget tanulni. Az igényesebbek úti célja külföldre jutni és a kézműves szakma ismereteit ott gyarapítani. Nálunk a mezőgazdaság és a kézművesség szétválásával a 13. századtól találkozhatunk.¹⁵⁰ – Attól kezdődik az a folyamat, amely a késő középkorra a céhfejlődést meggyorsította. A 15. századtól Budán 26 céhbe tömörült 37 mesterségre lehet következtetni.¹⁵¹ Mohácsig az iparos céhek száma megnőtt, és ez együtt járt a szakmai ismeretszerzést célzó utazással. Még a fürdősök (lásd a következőkben) céhbe jutásához is megkövetelték, hogy a 4 évi szakmai tanulást követően a legény a két évi *vándorlást, utazást* is vállalja.¹⁵²

Fürdőhelyekre járás

Az utazás céljai között alig volt, amely nem az *egészség* megerősítését, megóvását vagy visszaszerzését szolgálta. Ennek a helyei európai példák folytán és a keresztes hadjáratok idején a Közel-Keleten szerzett ismeretek-tapasztalatok alapján nálunk is létesített fürdők lettek. A fürdő magyar szavunk első említése 1256-ból való.¹⁵³ A *mesterséges fürdők* már I. István király óta voltak Magyarországon. Budán, 1178-ban a Johannita lovagok létesítettek fürdőt a mai Lukács- és Császár-fürdő környékén. A következő évtizedben a keresztes lovagok építettek Esztergomban fürdőt, saját használatra,¹⁵⁴ amely az ország első nyilvános fürdője volt. Ugyanott 1238-tól léteztek közfürdők. 1309-ben Pozsonyban, 1373-ban Selmecebányán, 1423-ban Körmöcbányán fogadták a vendégeket a gőz- vagy 'épített' fürdők.¹⁵⁵ Az elesetteket, nehéz sorsúakat a „szegénylélekfürdő” fogadta, amint 1503-ban a besztercebányai.¹⁵⁶ A természetes, nagyon egyszerű fürdők meleg (vagy hideg) vizű források, hévizek mellett létesültek. A Vág menti, Nyitra vármegyei Pöstyén kezdetleges fürdőhelyein a gyógyulni vágyók „szalmával bélelt gödrökben üldögéltek”.¹⁵⁷ A fürdők gyógyvizei számtalan betegséget szüntettek meg, és főleg a *meleg vizű fürdők* voltak nagyon keresettek. Így Buda és Óbuda között Felhévíz, valamint Budától délre Alhévíz fürdői. Buda meleg fürdőiről Bertrandon de la Brocquière az 1433. évi utazásáról írt jegyzetében.¹⁵⁸ 1448/1495-ben Egerben a karthauziak és a püspökség, 1500-ban a győri káptalan tartott fenn fürdőt.¹⁵⁹

¹⁵⁰ ENGEL Pál–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András 1998. 30.

¹⁵¹ Uo. 202.

¹⁵² Századok, 1891. IV. füzet, Schwarz Ignác: A fürdők történetéhez Magyarországon. I. Mesterséges fürdők. 279–295., 284.

¹⁵³ SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 283. Hiv.: Szent Benedek-rend Pannonhalmi Levéltára 10/G. és Schägli Magyar Szójegyzék 7.

¹⁵⁴ ZOLNAY László 1983/1.161–162. KOHN Sámuel 1881. 56. Hiv.: Jichak ben Moseh bécsi rabbi

¹⁵⁵ Századok, 1891. IV. füzet, Schwarz Ignác. 285.

¹⁵⁶ Uo. 294.

¹⁵⁷ Internet, Pöstyén

¹⁵⁸ SZAMOTA István 1891. 92.

¹⁵⁹ SUGÁR István 1983. 111. Hiv.: Heves Megyei Levéltár, Mohács előtti oklevelek gyűjteménye 34. IVÁNYI Béla 1918. 31.

A 'természetes' fürdők mindegyike *gyógyhely* is lévén, fürdőszemélyzet (eleinte nők, az 1500-as évektől nők és férfiak) szolgált, azaz a vendég testét-bőrét nyír- vagy tölgyfalombokkal dörzsölte, haját nyírt, és borotválta. „De nemcsak a borotválást, hanem a kisebb sebészi műtéteket, az érvágást és köpölyözést is többnyire a fürdős végezte.”¹⁶⁰ Már az 1500-as évek előtt a seborvosok és fürdősök a mesterségüket céhszerűen tanulták és végezték. A Felvidéken három fő céhük volt. Az első főcéh Pozsonyban alakult ki, amelyhez a pozsonyi, a Pozsony vármegyei nagyszombati, bazini, modori, szentgyörgyi és a trencsényi, a besztercebányai főcéhhez a bányavárosok fürdős céhei tartoztak.¹⁶¹ A 14. századtól a fürdők mellé már fogadókat is építettek, kényelmessé téve a fürdőzők ottilétét.

Búcsújárás, zarándoklás

A búcsújárás a katolikusok egyik legnagyobb lelki élménye. Lakó- vagy távoli helyhez kötött. A zarándoklat hosszú útrakelés.¹⁶² Hasonló megfogalmazással: a búcsújárás valamely szent helyre, vagy csodás képhez zarándoklás. A résztvevő: „búcsúra menő zarándok, ájtatoskodó utas”.¹⁶³ A *zarándoklást* vállalók többsége gyalog rózta az utakat, ritkább esetben lóháton, hajón, még kevésbé utazókocsin. Ugyanis a résztvevők eleve vállalták az utazás fáradalmait (a rossz utak ellenére), valamint az időjárás viszontagságait is. Fogadóknak nem szálltak meg, esetleg étkezni tértek be. (Az utazás idején gyakorta végig böjtöltek.)

A búcsújárás, zarándoklás *hazai kegyhelyekre* már a 11. században elkezdődött. I. István királyunk (szentté avatása 1038-ban volt) ereklyéit több helyen is őrizték, így az északnyugat-magyarországi, Hont vármegyei Bozókön is.¹⁶⁴ Szintén *személyhez*, például I. László (szentté avatása 1192-ben volt) királyhoz *fűződő kegyhely* nyílt „vízfakasztásának” több helyén, így Nógrád vármegyében Szentkúton, Heves vármegyében Gyöngyös mátrai határában és Nyitrán.¹⁶⁵ Az utóbbi helyen „a szent király ünnepén mindig nagy tömeg verődik össze” jegyezte le még 1681-ben is az egyik egyháztörténész.¹⁶⁶ A *Mária-tisztelet szent helyeihez* kapcsolódó zarándoklás céljával mentek a Pozsony vármegyei Máriavölgy kegytemplomába, amelyet I. Nagy Lajos király építtetett. A Borsod vármegyei bélháromkúti/bélapátfalvai Nagyboldogasszony cisztercita rendi apátság az 1232. évi alapításától 1534-ig(?) volt búcsújáró hely.¹⁶⁷ Még a 13. században elkezdődött a Hont vármegyei Ipolyság és a pozsonyi ferencesek templomába a búcsújárás. A Bars vármegyei Körmöcbánya 1250 körül épült templomába Szűz Mária tiszteletére „nagy búcsú járások voltak” a hitújítás

¹⁶⁰ Századok, 1891. IV. füzet, Schwarz Ignác, 283.

¹⁶¹ Uo. 283–284.

¹⁶² IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Krizosztom 1991. 5.

¹⁶³ CZUCZOR Gergely–FOGARASI János 1862. 819.

¹⁶⁴ BÁLINT Sándor–BARNA Gábor 1994. 54.

¹⁶⁵ Uo. 61–62. HEVENESI, Gabriel S. J. 1737.56. RÉVAY József 1926.409. DIÓS István 1984. 788.

¹⁶⁶ TARNÓCZI Stephanus 1681. 452–464.

¹⁶⁷ BARNA Gábor 1990. 20., 34.

idejéig.¹⁶⁸ A Komárom vármegyei Csatka pálos kolostora 1357-től épült; a mellette emelt Sarlós Boldogasszony-kegykápolna és szentkút még a 20. században is vonzotta a zarándokokat.¹⁶⁹ A Bars vármegyei Újbánya csodatevő *Mária-kegyképéhez* a búcsújárás az 1300-as évek végén kezdődött.¹⁷⁰ A Heves vármegyei gyöngyösi ferences templom az 1400-as évek óta (máig) búcsújáró hely. (Az „Arany Pieta” szobra a 16/17. századból való.) Feljegyezték, hogy a nyitrai Fájdalmas Anya-kápolna *Mária kegszobránál* a zarándokok között sok csodás gyógyulás történt.¹⁷¹

Szállás, vendéglátás

Ha az időjárás engedte, a gyalogosok vagy a kocsival közlekedők a magukkal hozott hevenyészett *sátort* használták alkalmi pihenő- vagy szálláshelyül. Épített szálláshely nagyon kevés volt, ennek ellenére a szállás szavunk már 1211 óta ismert.¹⁷²

Főurak hosszú út közben *kastélyokban, várakban* szálltak meg, *külföldi* uralkodók és követek úgyszintén, és célhoz érve a magyar király székhelyén, a *királyi* várban. Mesterember, kereskedő és diák *kocsmákban*, hevenyészett *vendégfogadóknak* kapott szállást. Gazdag városban, mint Budán, nem engedték, hogy a vásároló vagy átutazó mester, kereskedő saját költségén jusson szálláshoz, hanem a polgárok ingyen befogadták.¹⁷³ Általános volt, amikor az időjárás kedvezett, az utazó kocsin, a szabadég alatt pihentek meg, vagy aludtak is éjjel. Ezt tette 1518 tavaszán Bécsből Budára vezető útján br. Sigmund Herberstein is, mivel a kocsin vele ’utazott’ az ágya is.¹⁷⁴ A búcsúsokat vagy zarándokokat (úton sérülteket, betegeket, időseket) a kolostorok szállásolták el,¹⁷⁵ ahol szerény eledelükkel megvendégelték őket.

Akik elviselték az úti fáradalmakat, a viszontagságos, sőt, olykor az életveszélyes utazási körülményeket, számítaniuk kellett a kényelmetlen pihenéssel és a mostoha szállás „lehetőséggel”. A 13-14. században Észak-Magyarországon még laktak sátrakban is. Ezért mind a hazai, mind a külföldi utazók az alkalmi pihenőhelyeken vagy a magukkal hozott, vagy a lakosoktól átengedett sátrakban tértek szállásra. A Duna mentén nagy tömegben utazók sátortáborban szálltak meg, akiknek a király vagy ajándékozott, vagy méltányos áron még ételmezt is juttatott az útvonal melletti lakossággal. Így 1026-ban a francia Vilmos herceget I. István „nagy tisztességgel fogadott, gazdagon megajándékozott”.¹⁷⁶ 1188-ban(?) III. Béla király a Szentföldre sereggel vonuló II. Henrik angol király ké-

¹⁶⁸ BÁLINT Sándor–BARNA Gábor 1994. 72. Hiv.: ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál 1696. 133.

¹⁶⁹ HARASZTI Mihály 1993. 10–14.

¹⁷⁰ ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál 1696. 145–146.

¹⁷¹ BÁLINT Sándor–BARNA Gábor 1994. 79.

¹⁷² KUBINYI László–PAPP László 1976. 660.

¹⁷³ BALLAI Károly 1988. 10.

¹⁷⁴ SZAMOTA István 1891. 148.

¹⁷⁵ ANTALFFY Gyula 1943. 106–107.

¹⁷⁶ BIRKÁS Géza 1948. 8.

résére a következőket válaszolta: „Országunk erőit és javait királyi nagyságotok rendelkezésére bocsátjuk, kéréseteket segítő kézzel és örvendő készséggel fogadva, ennivaló-vételt bőségesen, amennyire csak az Isten irgalmából országunk termékenysége engedi, jóakarattal és odaadással engedélyezünk és ígérünk.”¹⁷⁷ 1189-ben az I. Barbarossa Frigyes vezette tömegnek szintén III. Béla „kenyérrel, borral és a lovak számára szánt zabbal megterhelt hajókat és kocsikat ajándékozott.”¹⁷⁸ Miután a kereszteseket felhívta az esztergomi várba, ott 2, lisztrel teli magtárt ajándékozott nekik. A magtárakat „a keresztes vitézek olyan mohósággal rohanták meg, hogy három közülük... belefűlladt a lisztbe.”¹⁷⁹

Arnold Harf utazó 1496–1499 között bejárta Olasz-, Spanyol-, Török- és Magyarországot, és az útján néhány magyar szót és kifejezést, így a ’szállás’ szót is lejegyezte.¹⁸⁰ Ez azt bizonyítja, hogy a külföldi utazók már szállásokon is pihenhettek, ezért ismerhette ezt a magyar szót. A szállás-fogadó szavunk *írott* alakja magyar nyelvemlék szerint 1508-ból való,¹⁸¹ a vendégfogadó meg 1514/1544-ből.¹⁸² Az *utásforgalom* növekedésével idővel már *fogadók* is nyíltak. Fogadósról fennmaradt első hivatkozás 1279-ből való. Március 29-i keltezésű az az oklevél, amelyben Kopasz (Calvus) Péter fogadósról Magyarországon elsőként szólnak.¹⁸³ Adománylevelével 1363-ban említi Silher fogadóst Budán; 1462-ben szintén Budán élt egy Czunczhofer nevű vendéglős.¹⁸⁴ A 15. századi *szálláshelyeken* ritkán már ételt és italt is nyújtottak az utasnak. Az 1480/1490-es években Budán időző velencei követ, Maffes da Bergamo az egyik levelében a budai vendégfogadók drágaságáról írt. Általa még fogadóhely neve is ismert, az Aranyszarvasé. „Szerény szolgáltatásaikat elsősorban kereskedők, az országgyűlésre, illetve peres ügyeik intézésére ideutazó kis- és köznemesek vették igénybe, magasabb kívánalmak kielégítésére nem voltak alkalmasak.”¹⁸⁵ Az utazás és vendéglátás kapcsolatára következtethetünk már az ezekre utaló családnevek előfordulása alapján is: A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei 1519/1523-ban megőrizték Vendégfogadó Farkas és László, Vadvágó Miklós és Szekérgyártó Benedek nevét, akik foglalkozásuk nevét tanúsítják.¹⁸⁶

A *kocsma* volt a legegyszerűbb pihenési, étkezési hely. A kocsmá szavunk *írott* alakja 1405-ből, a kocsmárosé meg 1389 óta ismert.¹⁸⁷ Budán, 1394-ben kelt az az oklevél, amelyben Petko kocsmárosát említették.¹⁸⁸

¹⁷⁷ MAKKAY László–MEZEY László 1960. 105/20. Hiv.: Fejér, Georgii: Codex diplomaticus ac civilis regni Hvangariae II. Cvra et stvdio. Budaë, 1829. 246–247.

¹⁷⁸ SZAMOTA István 1891. 19. Hiv.: L. Michaud: Bibliotheque des crosades III. köt.

¹⁷⁹ ZOLNAY László 1983/1.161.

¹⁸⁰ SZAMOTA István 1891. 124. Salus=Szállás

¹⁸¹ SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond 1893. 883–884. Hiv.: Döbrentei Codex 337. és Érdy Codex 441.

¹⁸² KISS Lajos–PAPP László 1967. 930. SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1984. 1078.

¹⁸³ BALLAI Károly 1927. 11–12. Hiv.: Knauz Nándor: Monumenta ecclesiae Strigoniensis... II. köt., 96. Esztergomi Főegyházmegyei Káptalan Levéltára

¹⁸⁴ Uo. 15., 29., 87.

¹⁸⁵ ZOLNAY László 1978. 340.

¹⁸⁶ IVÁNYI Béla 1918. 35–36. Hiv.: Győri... számadáskönyv I. köt., 496., 504., 590., 600., II. köt. 2.

¹⁸⁷ KISS Lajos–PAPP László 1967. 515.

A *vendégfogadói étkek* változatosak is lehetnek volna, mert az élelmezésre felhasznált termények és készítmények arra utalnak; Néhány kiragadott szó a 14/15. század fordulójáról ezek közül és az étkezési eszközök közül:¹⁸⁹

Besztercei szójegyzékben (1395)	Schlägli szójegyzékben (1405)	Budaváros jogkönyvében (15. század eleje)
asztal, szék, ~	asztal, szék, polc	asztal, szék, ~
abrosz	abrosz	~
tányér, tál, terítő	tányér, tál, terítő	~
~	kés	~
villa, kanál, pohár, fazék	villa, kanál, pohár, fazék	~
fazék, fedő	fazék, fedő	~
hordó, csöbör	hordó, csöbör	hordó, csöbör
gyömbér, petrezselyem	gyömbér, petrezselyem	gyömbér, petrezselyem
kenyér, ~	kenyér, zsemlye, bor, must	kenyér, zsemlye, bor, must
ser, bárány, borjú, fácán	ser, bárány, borjú, fácán	ser, ~, ~, fácán
lúd, kakas, tyúk, hal, malac	lúd, kakas, tyúk, hal, malac	~, kakas, tyúk, hal, malac
őz, szarvas, rák	őz, szarvas, rák	őz, szarvas
alma, barack, cseresznye, dió	alma, barack, cseresznye, dió	alma, barack, cseresznye, dió
árpa, búza, rozs, zab	árpa, búza, rozs, zab	árpa, búza, rozs, zab
körte, kökény, mák	körte, kökény, mák	körte, kökény, mák
mandula, méz, szilva, szőlő	mandula, méz, szilva, szőlő	mandula, ~, szilva, szőlő
vöröskáposzta, saláta	~	~
pogácsa, piskóta	~	~
~	fahéj, kömény, vöröshagyma	~
~	~	ánizs, spenót, dara

A török hódoltság előtti időből néhány *ár- vagy vásárlási adat* a 'nagybani' hús-élelmiszerhez:¹⁹⁰

Év	Alap élelmiszer áru	Ár	(1927. évi arany korona értékben)
12. század	1 tinó	1 pensa	14,43
1239	1 ökör	½ márka	30,61
1273	1 marha	¼ márka	15,31
1292	1 marha	1 márka	64,43
1293	1 tinó	40 dénár	9,50
1294	1 marha	¼ márka	15,31

¹⁸⁸ BALLAI Károly 1988. 132–133.

¹⁸⁹ BALLAI Károly 1927. 20–23.

¹⁹⁰ Uo. 110–111.

1279	1 disznó	¼ márká	15,31
1315	1 disznó	1 fertó	16,10
1453	1 zsemle	1 dénár	?
	1 kenyér	1 dénár	?
1502/1503	1 q bors	58	?

Meglepő, hogy a bőséges konyhai nyersanyag ellenére a kocsmákban, fogadóknak ritkán, vagy egyáltalán nem számíthattak az italon kívül még étkezésre is az érkezők.¹⁹¹ Ugyanis a vásárok idején, például Budán, idegen kereskedő a 15. század elején is csak annál a polgárnál étkezhetett, akinél megszállt, vagy akihez a városi tanács beszállásolta.¹⁹² Ellenben a bor és a sör kiszolgálása kötetlen volt. Ebben is akadt kivétel: Hunyadi Mátyás király 1481-ben „bosszankodással” vette tudomásul, Hont vármegyei Selmecebánya lakosai közül „legtöbben... nemcsak, hogy bányáikat nem művelik, hanem egyedül csak a borméréssel garázdálkodnak”, ezért megparancsolta, hogy Selmecebányán azontúl csak az tarthat fenn kocsmát, és mérhet bort, aki rendszeren űzi a bányászatot, kohászatot vagy molnárságot.¹⁹³

A kocsmákban, fogadóknak csak a helyben, azaz a városban készített *sört*, ugyanígy a városban vagy a közvetlen környéken előállított *bort* ihatták a vendégek. Szőlőföldek vagy szőlőhegyek voltak Budán már 1211-ben, Pozsony vidékén (bazini, dévényi, szentgyörgyi, récsei és cseklészi borok) és a Moson vármegyei Zurányon 1254-ben, a Heves vármegyei Egerben 1261-ben, a Moson vármegyei Nyulasiban 1271-ben. Károly Róbert és Nagy Lajos uralkodása idején ismerték Északnyugat-Magyarországon és a szomszédos vidékeken a Győr, Esztergom, Pozsony, Nyitra, Hont, Nógrád, Borsod és a Gömör vármegyei borokat.¹⁹⁴

Mind a helybeliek, mind az utazók kedves kocsmái *időtöltése-szórakozása* volt a kockajáték, amelyet az 1400-as években már Magyarországon is ismertek. A játékosok gyakran *összevesztek*, sőt *verekedtek*. Ezt elkerülendő Budán, ha „a szító szabad, kóbor személy volt, vagy akár fiú(k),... megvesszőzték, és pellengrére állították... A hamisan kockázónak a hamis kockát a tenyerén átütötték...”¹⁹⁵ A rend érdekében a kocsmái vendégeket, helybelieket, utasokat a helységek előjárói igyekeztek megfékezni és a veszekedést, gyilkosságot különféle rendszabályokkal megelőzni. Idevágóan még uralkodói intésről is tudunk: I. Mátyás király az 1486:LXXXVI. tc.-ben előírta mindenkinek, legyen bármilyen rangú és rendű, „hogya sokadalmakba, vagyis országos vásárokbá, heti vásárba vagy kocsmába mennek, összes fegyvereiket tegyék le szállásaikon, és fegyvertelenül menjenek adni, venni, inni...”¹⁹⁶

¹⁹¹ BALLAI Károly 1988. 75.

¹⁹² Uo. 77. Hiv.: Budaváros jogkönyve

¹⁹³ Uo. 81. Hiv.: Mozsáry Béla: A magyar italmérés gyakorlata a jövedéki törvény megalkotásáig. Budapest, 1941. 139.

¹⁹⁴ BALLAI Károly 1927. 35–36. Pozsonyban 1477 óta városi sörfőző működött. Uo. 41.

¹⁹⁵ BALLAI Károly 1927. 31. Hiv.: Budaváros jogkönyve

¹⁹⁶ BALLAI Károly 1988. 79.

Főurak, országnagyok, főpapok, különösen pedig a király udvarában, a *szállásadás* bőséges *étkezéssel*, 'teljes' *vendéglátással* járt. A lakomák egyéb 'kiegészítőkkel', olykor napokon át tartottak. Mindenféle családi ünnep (különösen főúri vagy királyi esküvő) és évforduló okot adott a vendégek összejöveteléhez, a pazarló eszem-iszom *mulatozáshoz*. Az asztalokon díszes *tálak*, a vendégek előtt *tányérok*, a *pohárszékeken* ezüst vagy arany *serlegek* és *kupák* sorakoztak.¹⁹⁷ 1478. december 12-én, Budán, I. Mátvás és Aragóniai Beatrix hercegnő házassági ünnepségének részeként az *esküvői lakomához* felhasznált étkezőeszközök között a bajor Hans Seybold szerint 927 arany és ezüst edény díszelgett az asztalokon és pohárszékeken.¹⁹⁸ Az egyik kortárs résztvevő ekképpen írta le szinte ugyanazt: „A lakomát a királyi teremben tartották... [Középen] ült a király és a királyné... A magyar érsekek, püspökök és zászlósurak számára hét *asztal* volt elhelyezve, mindegyik asztalnál külön *pohárszék* állott, amelyek mindegyikén ötven aranyozott ezüstkupa és serleg volt a többi ezüst eszközön kívül... Mátvás asztala előtt felállított pohárszék tíz rőf hosszú volt. Kilenc polcán összesen 500 aranyozott ezüstserleg, pohár és kupa állt. Ugyanitt volt elhelyezve egy négy részre osztott kétakós ezüsthordó, amelyben négyféle italt tartottak...”¹⁹⁹ 1479. július 21-én I. Mátvás Ulászló cseh királlyal (a későbbi „Dobzse Lászlónkkal”) a morvaországi Olmütz városában találkozott, amely alkalomra a magyar király magával szállíttatta asztali készleteit és pohárszékét is. Az utóbbiról a következőket írta Peter Eschenloer (boroszlói/wroclawi/bresloui városi jegyző): „Mit is mondjak az ő pohárszékéről? Ezen olyan drágakövekkel ékes arany- és ezüstedények vannak, amelyeket senki sem számlálhatott meg. Több az értéke ezeknek, mint kerek Csehország.”²⁰⁰ „A tányér mellé kést, kanalat, villát helyeztek az asztalra; ha utaztak, vagy vendégségbe mentek, ezeket övön függő tokban vagy hüvelyben vagy tarsolyban tartották.”²⁰¹ A villa használata terjedt el legkésőbb, amelyről az előző idézettel ellentétben Marzio Galeotto azt írta, hogy még Hunyadi Mátvás udvarában is hiányzott.²⁰²

I. Károly (Róbert) és I. (Nagy) Lajos király budai és visegrádi udvarának varázsa (mind többeket vonzott oda... a főemberek közül. Az udvar által rendezett fényes vigalmakat semmi más sem pótolhatta... I. Mátvás király budai udvartartásának híre még a *külföldieket is* odavonzotta, és országunk főbbjei közül jó részt csak a királyra neheztelő főurak maradtak el, ezek is csak időnként.”²⁰³

Mátvás udvari *lakomáján* bizonyára az északnyugat-magyarországi főurak is gyakran megjelentek. A Mátvás bizalmát elnyert itáliai tudós, Galeotto éveken át tartózkodott a király udvarában. Ezért az ottani vendéglátásról-étkezésről ő írta le a legpontosabban ennek-ezeknek lefolyását, így őt idézzük megbízható tanúként:

¹⁹⁷ RADVÁNSZKY Béla 1986. 20.

¹⁹⁸ ZOLNAY László 1978. 48. Idézi Hans Seyboldot.

¹⁹⁹ FÜGEDI Erik 1974. 92. Idézi Eschenloer Pétert. ESCHENLOER, Peter 1891. 106–107.

²⁰⁰ ZOLNAY László 1978. 48. Idézi Eschenloer Pétert.

²⁰¹ Uo. 139–140.

²⁰² Uo. 139–140.

²⁰³ Uo. 140.

„Minden ételt mártásban tálalnak. A mártások váltakoznak az ételek szerint. A fiatal liba, kacska, a kappan, fácán, fogoly, seregély, amelyek nagy számmal vannak errefelé, aztán a borjú-, bárány-, gödölye-, disznó- és vaddisznóhús meg mindenféle hal a maga külön mártásában úszik és fűszereződik. Az is szokás, hogy valamennyien egy tálból esznek... Mindenki előtt van valami kenyérféle; a közös tálból kiveszi, amit kíván, és falatokra vágva ujjaival teszi a szájába... Csak a legnagyobb nehézséggel védheti meg az ember a magyarok bőséges és gazdag táplálkozása miatt kezét és ruháját a beszennyeződéstől, mert a lecsöpögő sáfrányos lé néha az egész embert bemocskolja. Ugyanis nagyon nagy mértékben használnak sáfrányt, szegfűszeget, fahéjat, borsot, gyömbért meg más fűszereket... De Mátyás király... soha nem szennyezte be magát...”²⁰⁴ A lakoma fényét különféle módon növelte Mátyás: Lakomái alkalmával... vagy valamilyen komoly dologról volt szó, vagy tréfálkoztak, dalokat énekeltek... (A) zenészek és lantosok... a vitézek tetteit hazai nyelven lantkísérettel eléneklik a lakománál” – jegyezte meg Galeotto. Szintén ő erősítette meg azt a tényt, hogy „a magyaroknál... rengeteg az étel és az innivaló a lakomán, és sokféle bort szoktak inni.”²⁰⁵ Valószínű, hogy I. Mátyás nyaranként az 1484-ben(?) Pest határában létesített „szép mulatóhelyekkel és kertekkel” is fogadta olykor a vendégeit.²⁰⁶

A követfogadások szintén ünnepélyesen, lakomázással folytak. Aragóniai János bíboros, pápai legátus tiszteletére, aki éjjel érkezett Budára, I. Mátyás olyan *kivilágítást* rendezett, hogy az éjszakát nappali fénybe borította.²⁰⁷

Már a korábbi évszázadokban is a *külföldi követeket* nagy ünnepélyességgel fogadták királyaink. A királyi palotában tartott különféle rendezvényekre, amint már erről többször szóltunk, Északnyugat-Felvidékről is sok *érdeklődő* utazott. I. Mátyás idejéről a nápolyi követ, Cavitelli lovag megjegyezte, hogy a pompás parádé színhelyén *beláthatatlan sokaság* kíváncsiskodott. „Jómódú városi polgárok, dúsgazdag kereskedő patríciusok, befolyásos céhes kézműves mesterek éppúgy megtalálhatók voltak soraikban, mint a nincstelenek és az elesettek: mesterlegények, inasok, szőlőkapások, pásztorok, szolgák, szolgálólányok, cigányok, koldusok, falusi parasztok és zsellérek.”²⁰⁸

A királyi udvari tömegszórakozáshoz tartozott a *lovagjátékokon* jelenlét (Nagy) királyi elődei nyomán I. Mátyás 1472-ben megalapította a Krisztus-rendet „a pogány török kutya ellenében.”²⁰⁹) A lovagjáték az udvari rendezvények részeként a 14. századtól 1526-ig megvolt. 1502-ben, II. Ulászló király Candalai Anna francia hercegnővel tartott lakodalmán a játékokon egy lovag és egy ló is megsérült. „II. Lajos király udvarában a harcijáték még egyszer felra-

²⁰⁴ GALEOTTO Marzio 1977. 55–56.

²⁰⁵ Uo. 93.

²⁰⁶ HELTAI Gáspár 1575. 377.

²⁰⁷ BALOGH Jolán 1985. 32. Bonfini alapján

²⁰⁸ FENYVESI László 1990. 181

²⁰⁹ Uo. 186.

gyogott, mint a letűnőfélben lévő csillag.²¹⁰ 1525. május 1-jén II. Lajos jelenlétében lezajlott a hazai első *lóverseny* is.²¹¹

A víg összejövetelek ideje a *farsanggal* érkezett, amelyet a főúri udvarokban is várva-vártak. Az eszem-iszom közben *tánc, jelmezes látványosságok* és egyéb bohóságok szórakoztatták a vendégeket, többnyire *zene* mellett. (Az olasz divatú *álarcok* I. Mátyás idejében honosodtak meg.²¹²) Még II. Lajos király udvarában is 1525-ben, a megjelent vendégseregben maskarásokat lehetett látni, és még a király is (ördög) álarcot viselt.²¹³ A lakomákon nem maradt el a tánc és zene. *igricek, regősök* itthon már a 13. században feltűnnek, a 14–15. századtól az *udvari bolondok* is. Minden rendű és rangú vendég gyakran múlatta idejét *ostábla-* vagy *kártyajátékkal*. II. Ulászló király udvarában a kártyajátékot botrányokhoz vezető szenvedéllyel űzték.²¹⁴ 1518-ban, Egerben a 'bolondok ünnepét' farsang utolsó napján rendezték. A 15. századtól az iskolavárosokban *színi előadásokat* is nézhetek. 1516-ban Budán, a farsang kezdetén, azaz Vízkeresztkor, az ottani iskolák deákjai (misztériumjátékosai) Bartholomeus Pannonius: *Éberség és Tunyaság* vitája című színjátékát mutatták be.²¹⁵

A farsangi dínom-dánomot és féktelen vigadozást az egyháziak folyton ellenezték. Ugyanis a mulatozások és tobzódások miatt az ördög ünnepének tartották. 1502-ben Temesvári Pelbárt az egyik prédikációjában ekképpen ostorozott: „Ó, jaj, ezekben napokban hány keresztény ember fordul a kegyelem világosságából a sötétség cselekedeteihez, vagyis a torkossághoz, az iszákossághoz, a bujálkodáshoz. Az efféle emberek a farsangban az istenüknek választják az ördögöt, amit álarcos mulatsággal és fajtalan énekekkel dicsőítenek, megvetvén Krisztust...”²¹⁶

A szórakoztató játékok közül ismét említünk néhányat. Ezeket gyakran elővették főúri vagy királyi lakomák után, olykor szekéren vagy hintón is utazás közben.

Folyt a *kockázás-kockavetés*, amelynek „szokása az egész középkoron átvo-nult”.²¹⁷ Csupán a főpapi udvarokban nem dívott sem a lakomákon, sem egyéb összejöveteleken, mivel még 1279-ben a budai zsinaton tanácskozó főpapok leszögezték, „papi emberek ne merészeljenek kockázni”.²¹⁸

Amíg a *kocka-* vagy *kártyajáték* a szerencsétől függött, addig a *sakkjáték* a szellemi képességtől. Az 1335. évi visegrádi kongresszus lakomáján I. Károly magyar király János cseh királynak egyebek között sakkjátékot is ajándékozott.²¹⁹

²¹⁰ RADVÁNSZKY Béla 1986. 165.

²¹¹ Uo. 166.

²¹² Uo. 171.

²¹³ História, 2006. I. sz., 34–36. Tátrai Zsuzsanna: A farsang. 34.

²¹⁴ Uo. 174.

²¹⁵ ZOLNAY László 1978. 522.

²¹⁶ História, 2006. I. sz., 34–35. Tátrai Zsuzsanna: A farsang. 34.

²¹⁷ Uo. 525.

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ Uo. 526.

A *malomjáték* a „szegénység körében is elterjedt”,²²⁰ kocsmákban, út menti fogadóknál játszották, sőt a főúri udvarok nagyúri lakomázói is kedvelték.

A lakomák közben, de főleg után rendezett *vadászatokon* a férfiak vettek részt. (A királyi és főúri vadászatokon túl voltak főpapi vadászatok is.) A Zsigmond király által rendezett 1412. évi budai fejedelmi találkozók a pesti határban nagy vadászatra mehettek a vendégek. A vadászat befejeztével a fejedelmek és kísérei Budáról a Vág dunai torkolatához vonultak. Ott „óriási multság kerekedett”, és mintegy folytatva a vadászatot, *halászáshoz* kezdtek. „Vízi terelessel csalták elő a Duna góliátjait, ezúttal huszonhat hatalmas vizát s ötezer tokot fogtak.”²²¹

A főpapi vendéglések ugyancsak jeles események voltak. 1489 áprilisában I. Mátyást a rokon Hippolit érsek fogadta Esztergomban. A királynak és kíséretének rendezett pazar lakomán „9 akó és 40 icce szerémi bor, 145 font 28 lat (olaj)fa olaj, 295 olasz kalács, 1790 magyar kenyér, 400 ponty, ugyanannyi csuka, s 45 font mazsolaszőlő fogyott el.”²²² Érseki utóda, Bakócz Tamás (1497–1521) szintén nagyon fényes, állásához és vagyonához illő udvart vitt a székhelyén, és ezzel járt vendégeinek kiemelkedő fogadása. A velencei követ a jelentésében ki is emelte, hogy „vendégszerető háza mindenki előtt nyitva állott, és a vendéget szolgástól, lovastól bő ellátásban részesítette, még ha fél esztendeig maradt is”.²²³ A győri püspöki-káptalani vendéglés az előzőhöz hasonlított. II. Ulászló király (1490–1516) 1497-ben, II. Lajos király (1516–1526) 1523-ban járt főúri kísérettel Győrben, ahol nemcsak megvendégelte, hanem pompás *ajándékokkal* is „meglepte” valamennyiüket a káptalan.²²⁴ Werbőczy István 1518-ban utazott Győrön keresztül. A káptalan csirkével, borral vendégelt meg (lovainak zabot adott) 83 dénár értékben; a különféle ajándékok 82 dénárt értek.²²⁵ A külföldi utasokat hasonlóan látta vendégül a káptalan, így az 1525. december 16-án Rómából Győrön át Budára, II. Lajos királyhoz igyekvő kardinálist és kíséretét.²²⁶

* * * * *

Az I. Mátyást 1490-től követő királyok idején Magyarország gazdasági és katonai ereje fokozatosan hanyatlott, a királyi hatalom megrendült, amihez az országnagyok önző törekvései is hozzájárultak. Az államhatalom belső ereje és külső politikai tekintélye megingott. A haláltánc felismerhető jegyeit mindvégig elnyomta a tobzódó, duhaj nemtörődömség. Az utazás, vendéglátás, szállásadás még töretlen a királyi udvar személyeinek. Aztán bekövetkezik Budán is a visz-

²²⁰ Uo. 527.

²²¹ ZOLNAY László 1983. 34.

²²² ZOLNAY László 1983. 270.

²²³ RADVÁNSZKY Béla 1986. 176. Hiv.: Fraknoi Vilmos: Bakócz Tamás birtokszerzeményei. 30.

²²⁴ IVÁNYI Béla 1918. 19–20.

²²⁵ Uo. 21.

²²⁶ Uo. 22.

szafoghatatlan összeomlás folyamata. Már a 15/16. századfordulón akkora a szegénység a királyi udvarban, hogy II. Ulászló felesége, Anne de Foix francia hercegnő 1504-ben a Budai polgároktól kért csirkét és bort a napi étkezéshez.²²⁷ Háromnegyed évszázad múlva, egy történeti munkából, a Krónika az magyaroknak dolgairól című könyvből megtudhatunk egy idevezető okot: „[II. Ulászló] bőv kezű vala. És a magyarok eszt látván, mindent elkéregtetnek vala tőlle. Az urak... majd minden jövedelmét elragadnák vala tőlle. És olyan szükségbe vala ezért, hogy a budai mészárosoktól rovásra [hitelbe – M. L.] hordottanak húst minden nap az ő konyhájára...”²²⁸ A kortárs osztrák diplomata, Sigmund Herberstein szinte továbbírta az 1518-ban, II. Lajos idején tapasztalt riasztó valóságot: „Óh, édes Istenem, mily nagy pompa és fény, hogy ne mondjam, fennhéjázás uralkodott... Magyarországon! A püspökök és világi főurak kísérete mind huszárosan, arannyal és ezüsttel díszített ruhákban, lóháton vonult fel, az utcákon kürtszóval jelentették az érkezés idejét. A fényes és pazar lakomáznak vége-hossza nincs. Rengeteg díszes öltözetű szolga lepi el az utcákat lóháton vagy gyalog. A király pedig olyan nyomorúságban sínylődik, hogy ha egy érkező követséget némi ajándékban akar részesíteni, uzsorára kell kölcsönt felvennie. Úgy látszik, ez nem tarthat soká...”²²⁹

Valóban. Az ország tragédiája létező közelségbe került.

Antonio Burgio br., VII. Kelemen pápa követe az 1525. augusztus 9-én, Budán kelt és Rómába továbbított levelében ezt írta: „Ha Magyarországot meg lehetne menteni három forinton ebből a nagy veszedelemből, amiben most van, nem hiszem, hogy akadna három ember, aki azt a három forintot ideadná.”²³⁰

Az 1526. augusztus 29-i, mohácsi csatavesztéssel ez is beigazolódott.

Irodalom

ABU HAMID al-Garnáti

1985 Utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. O. G. BOLSAKOV–A. L. MONGAJT. Ford.: IVÁNYI Tamás. Gondolat K., Alföldi Ny., Debrecen

AJTAY Ágnes és Tsai

1991/1 Történelmi atlasz a középkor számára. Kartográfiai V. és Ny., Budapest

AJTAY Ágnes és Tsai

1991/2 Történelmi világtasz. Kartográfiai V. és Ny., Budapest

ALMÁSI Tibor

2000 A tizenharmadik század története. Magyar századok. Pannonica K., Szekszárdi Ny. Kft.

ANONYMUS

1975 Gesta Hungarorum. Hasonmás. Ford.: PAIS Dezső. Magyar Helikon, Kossuth Ny., Budapest (12–13. sz.)

²²⁷ ZOLNAY László 1983. 275.

²²⁸ HELTAI Gáspár 1981. 447–448.

²²⁹ TARDY Lajos 1979. 68.

²³⁰ HARASZTI Sándor–PETHŐ Tibor 1963. 82.

- ANTALFFY Gyula
1943 A honi utazás históriája. Athenaeum K. és Ny., Budapest
- ASZTALOS Miklós
1934 A magyar nemzet története... 1848-ig = ASZTALOS Miklós–PETHŐ Sándor: A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig. Dante KK., Budapest
- BÁCSKAI Vera
1965 Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- BÁCSKAI Vera
2002 Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris könyvtár. Történelem. Osiris K., Dürer Ny. Kft.
- BAK Borbála
1997/I. Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. História Könyvtár Monográfiák 9/I. História K., Dabas
- BAK Borbála
1997/II. Példatár Magyarország történeti topográfiájához. História Könyvtár Monográfiák 9/II. História K., Dabas
- BÁLINT Sándor–BARNA Gábor
1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Debrecen
- BALLAI Károly
1927 Magyar korcsmák és fogadók a XIII–XVIII. században. Merkantil Ny., Budapest
- BALLAI Károly
1988 A magyar vendéglátóipar története. A honfoglalás századától napjainkig. Hasonmás. KPKZ Utazási Szövetkezet kiad., Athenaeum Ny., Budapest. (1943)
- BALOGH Jolán
1985 Mátyás király és a művészet. Magvető Kk., Kossuth Ny., Budapest
- BARNA Gábor
1990 Búcsújáró- és kegyhelyek Magyarországon. Gyomaendrőd
- BEÉR János–CSIZMADIA Andor
1966 Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001–1949. Nemzeti könyvtár. Gondolat K., Franklin Ny., Budapest
- BENDA Kálmán főszerk.
1981 Magyarország történeti kronológiája I. köt. A kezdetektől 1526-ig. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- BENDA Kálmán főszerk.
1982 Magyarország történeti kronológiája III. köt. 1848-1944. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- BERTÉNYI Iván–GYAPAY Gábor
1995 Magyarország rövid története. Harmadik kiad. Maecenas Könyvek. Debrecen
- BERTÉNYI Iván
2000 A tizenegyedik század története. Magyar századok. Pannonica K., Szekszárdi Ny. Kft.
- BERRÁR Jolán–KÁROLY Sándor
1984 Régi magyar glosszárium, Akadémiai K. és Ny., Budapest

- BIRKÁS Géza
1948 Francia utazók Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis. Szegedi Egyetem Kiad., Ablaka György Kny., Szeged
- CZUCZOR Gergely–FOGARASI János
1862 A magyar nyelv szótára. Hasonmás II. köt. Emich Gusztáv Ny. Pest
- DIÓS István szerk.
1984 A szentek élete. Budapest
- DRASKÓCZY István
2000 A tizenötödik század története. Magyar századok. Pannonica K. Szekszárdi Ny.
- ENGEL Pál
1990 Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig = GLATZ Ferenc szerk.: Magyarok Európában I. Háttér Lap- és KK., Budapest
- ENGEL Pál–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András
1998 Magyarország története 1301–1526. Osiris tankönyvek. Osiris K., Széchenyi Ny. Kft. Győr
- ENGEL Pál–MAKK Ferenc szerk.
1994 Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) Akadémia K. és Ny., Budapest
- EPERJESSY Kálmán
1971 Városaink múltja és jelene. Műszaki Kk., Szegedi Ny.
- ESCHENLOER, Peter
1891 Nápolyi Beatrix (I. Mátyás király második felesége utazása Pettauból Budára 1476 = SZAMOTA István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717. Franklin T. KNY., Budapest
- ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál, Galanthai, hg.
1696 Mennyei korona... H.n.
- FISCHER Elemér, Hegyeshalmi
1909 Ipar, kereskedelem és vízügy (Győr város) = BOROVSZKY Samu szerk.: Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfia Társaság K. és Légrády Ny., Budapest
- FÜGEDI Erik
1974 Uram, királyom... Gondolat K., Zrínyi Ny., Budapest
- FÜGEDI Erik
1986 Ispánok, bárók, kiskirályok. Nemzet és emlékezet. Magvető K., Zrínyi Ny., Budapest
- GALEOTTO, Marzio
1977 Mátyás királynak kiváló, bölcs, trefás mondásairól és tetteiről szóló könyv. Ford.: KARDOS Tibor. Bibliotheca Historica. Magyar Helikon. Dürer Ny.
- GEDAI István
1991 Magyar uralkodók pénzeiken. Zrínyi K., Franklin Ny., Budapest
- GLATZ Ferenc
1988 Magyarok a Kárpád-medencében. História könyvek. Pallas K., Ságvári Ny., Budapest
- GLATZ Ferenc
1996 A magyarok krónikája. Mohndruck GmbH Ny., Gütersloh

- GRANASZTÓI György
1980 A középkori magyar város. Magyar história. Gondolat K., Athenaeum Ny., Budapest
- GYÖRFFY György
1966 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- GYÖRFFY György
1977 István király és műve. Gondolat K., Zrínyi Ny., Budapest
- GYÖRFFY György
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- GYÖRFFY György
1987/III. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- GYÖRFFY György
1998 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- HALMOS Ferenc főszerk.
1993 Pannon enciklopédia. Pannon Kk., Alföldi Ny. Rt., Debrecen
- HARASZTI Mihály
1993 Csatka. Műemlékek. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára. 466. Veszprémi Ny. Rt.
- HARASZTI Mihály
1963 Útikalandok a régi Magyarországon. Útikalandok 41. Táncsics Kk., Ságvári Ny., Budapest
- HÁZI Jenő
2000 Pozsony vármegye középkori földrajza. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligram K., Vytlačil Expresprint. Bánovce nad Bebravou (Bán)
- HELTAI Gáspár
1981 Krónika az magyaroknak dolgairól. Bibliotheca Historica Magyar Helikon K., Kner Ny., Békéscsaba (Kolozsvár, 1575)
- HESS, Andreas
1973 Budai krónika ~ Chronica Hungarorum. Hasonmás. Ford.: HORVÁTH János. Zrínyi Ny. Budapest (Buda, 1473)
- HEVENESI, Gabriel S. J.
1737 Ungaricae Sanctis indicia... Tyrnaviae. Hasonmás. Ford.: SINKÓ Ferenc. Budapest
- HÓMAN Bálint
1941 Magyar történet = HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula: Magyar történet. Királyi Magyar Egyetemi Ny., Budapest
- IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Krizosztom
1991 Búcsújárók könyve. Szécsény
- IVÁNYI Béla
1918 A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei = DÖRY Ferenc szerk.: A Szent István Akadémia Történelem-, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának felolvasásai I. köt., I. sz. Stephaneum Ny. Rt. Budapest
- KÁLTI Márk
1986 Chronica Hungarorum/(Bécsi) Képes krónika (1358) Ford.: Bellus Ibolya. Pro Memoria. Európa KK., Alföldi Ny., Debrecen

- KANDRA Kabos
1887 A hevesvármegyei nádori gyűlések a XIV. században – KANDRA Kabos szerk.: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Második köt. Érsek Lyceumi Ny., Eger
- KARÁCSONYI Béla
1953 Préfeudalizmus. A magyar állam kialakulása és megszilárdulása = HECKENAST Gusztáv és Tsai.: A magyar nép története. Rövid áttekintés. Művelt Nép KK. Athenaeum Ny., Budapest
- KÉZAI Simon
2004 Gesta Hungarorum/A magyarok cselekedetei. (1282/1285) Ford.: BOLLÓK János Millenniumi magyar történelem. Források. Osiris K., Dürer Ny. Kft., Gyula
- KISS Lajos–PAPP László szerk.
1967 A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára. I. köt. A–Gy. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- KOTTANNER Jánosné
1979 Emlékirat 1439/1440. (A korona elrablása) Ford.: MOLLAY Károly. Bibliotheca Historica. Békéscsaba
- KOGUTOWICZ Manó
2004 Magyarország vármegyéinek kézi atlasza. Hasonmás. Magyar Mercurius K., Budapest. (1904)
- KOHN Sámuel
1881 Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Athenaeum Kny., Budapest
- KOVÁČ, Dušan
2001 Szlovákia története. Ford.: MAYER–G. Kovács–H. Tóth. Kalligrám K., Expresprint Kft., Bánovce nad Bebravou
- KRISTÓ Gyula
1981 Az aranybullák évszázada. 2. kiad. Magyar história. Gondolat K., Athenaeum Ny., Budapest
- KRISTÓ Gyula
1988 A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet. Magvető KK., Sylvester J. Ny., Szombathely
- KRISTÓ Gyula
1998 Magyarország története 895–1301. Osiris tankönyvek. Osiris K., Kaloprint Ny., Kalocsa
- KRISTÓ Gyula
1999 A tizenegyedik század története. Magyar századok. Pannonica K., Szekszárdi Ny. Kft.
- KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc
2001 A kilencedik és a tizedik század története. Magyar századok. Pannonica K., Szekszárdi Ny. Kft.
- KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc szerk.
1988 Károly Róbert emlékezete. Bibliotheca Historica. Európa Kk., Alföldi Ny., Debrecen
- KUBINYI László–PAPP László szerk.
1976 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. köt., Ö–Zs Akadémiai K. és Ny., Budapest

- MAKK Ferenc
2000 A tizenkettedik század története. Magyar századok. Pannonica K., Szekszárdi Ny. Kft.
- MAKKAI László–MEZEY László
1960 Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Nemzeti Könyvtár. Levelestár. Gondolat K., Franklin Ny., Budapest
- MÁLYUSZ Elemér
2005 Turóc megye kialakulása. Hasonmás. Historia incognita. Attraktor K. Máriabesnyő-Gödöllő. (Budapest, 1922)
- MARCZALI Henrik
1895 A vezérek kora és a királyság megalapítása – Magyarország a királyság megalapításáig. Athenaeum I. és Ny. RT. Budapest
- MARKÓ Árpád
1943 Magyarország hadtörténete. Nemzetnevelők Könyvtára III. Honvédelem. Országos Közoktatási Tanács K. Budapest
- MISKOLCZY István
1926 A középkori kereskedelem története. Szent István Társulat Kk., Stephaneum Ny., és Kk. Rt., Budapest
- NÉVTELEN Minorita
1960 Krónikája = Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája. (14. sz.) Szerk.: ESTI Béla. Ford.: Geréb László. Monumenta Hungarica IV. Magyar Helikon K., Kossuth Ny., Budapest
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc
1977 A huszitákról = NAGY Géza: Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) Békeséget magamnak, másoknak. Kriterion Kk., Int. Poligrafic, Cluj-Napoca
- PAPP-VÁRY Árpád–HRENKÓ Pál
1989 Magyarország régi térképeken Gondolat Kk., (Officina Nova), Kossuth Ny., Budapest
- PAPP-VÁRY Árpád
1991 Történelmi világtlasz. Kartográfiai V. K. és Ny., Budapest
- PETTHŐ Gergely
1759 Rövid magyar kronika... Akadémiai Ny., Kassa
- RADVÁNSZKY Béla, br.
1986 Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században Helikon K., Kner Ny., Gyula (1895)
- RÁTH Károly
1866 A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjáratai, utazási és tartózkodási helyei. Második, bővített és javított kiad., Saurevin Géza Ny., Győr
- RÁZUS József
1928 A gyöngyösi céhek, ipartársulatok és a Gyöngyösi Ipartestület 25 éves története. Hangya Kny., Gyöngyös
- Révai Nagy Lexikona
1911 III. köt. Révai T. I. Rt. kiad., Pallas Rt. Ny., Budapest
- RÉVAY József
1926 Szentek legendái. Franklin T. és Ny. Budapest
- SCHEDEL, Hartmann
1493 Liber Chronicarum. Anton Koberger Ny., Nürnberg

- SEBŐK László, Ethei
1880 Gyöngyös év vidéke története. Herzog E. Ármin Ny., Gyöngyös
- SUGÁR István
1983 Az egri fürdőkultúra története = SUGÁR István szerk.: Eger gyógyvi-
zei és fürdői, Miskolc
- SUGÁR István
1986 Szárazföldi és vízi közlekedés a középkori Magyarországon. Kézirat,
jegyzet, források. Eger
- SUGÁR István
1991 Eger fejlesztése és az egyházmegye fejlődése a XVII–XIX. században.
Kézirat, Eger
- SZABÓ Károly
1988 Kun László 1272–1290. Magyar történeti életrajzok. Hasonmás.
(Méhner V. kiad., Franklin T. Kny., Budapest, 1886) ÉKV-Maecenas
K., Alföldi Ny., Debrecen
- SZAMOTA István
1891 Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1094–1717.
Franklin T. Magyar Irodalmi Intézet és Kny.
- SZAMOTA István
1894 Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.
Hasonmás. Hornyánszky Viktor K., Budapest (1902–1906) Kossuth
Ny., Budapest
- SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond
1893 Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújítá-
sig. III. köt. Sz–Zs. Hornyánszky V. Kny. Budapest
- SZATHMÁRY Tibor
1987 *descriptio Hungariae*. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei
1477–1600. Grafiche Morandi Fusigneno Italia
- THURÓCZY János
1978 A magyarok krónikája. Ford.: HORVÁTH János. Bibliotheca
Historica. Európa Kk., Kossuth Ny., Budapest (Augsburg, 1486)
- VÁLYI András
1799 Magyar Országnak leírása. Második köt.
- VERANCSICS Antal
1981 *Memoria rerum 1504–1566*. Bibliotheca Historica. Európa Kk., Ma-
gyar Helikon, Kner Ny. Dürer, Békéscsaba
- ZACHAR József
2003 „Egy ezred évi szenvedés” Fejezetek a magyarság hadi történelméből.
Heraldika K., Akadémiai Ny. Kft., Martonvásár
- ZOLNAY László
1975 Ünnepek és hétköznapi élet a középkori Budán. II., bővített k., Gondolat K.,
Kner Ny., Gyoma
- ZOLNAY László
1978 Kincses Magyarország. Magvető Kk., Dürer Ny., Békéscsaba
- ZOLNAY László
1983 Fény és árnyék a középkori Magyarországon. Az én világom. Kozmosz
könyvek. Athenaeum Ny., Budapest